

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук
(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра психології
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

Магістр
(ступінь вищої освіти)

на тему Психологічні особливості девантної поведінки підлітків під час
воєнного стану

Виконав: студент(ка) 2 курсу, групи СНз-112м

Спеціальності 053 Психологія
(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація) Психологія

ПУСТОВА А.Л.
(прізвище та ініціали)

Керівник ПИЛИПЕНКО К.В.
(прізвище та ініціали)

Рецензент КОВАЛЬ В.В.
(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
 (повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет соціальних наук
 Кафедра «Психологія»
 Ступінь вищої освіти магістр
 Спеціальність 053 Психологія
 (код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Психологія
 (назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
 «01» вересня 2023 року

З А В Д А Н Н Я
 НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

ПУСТОВОЇ Анни Леонідівни
 (ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Психологічні особливості девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану

керівник проєкту (роботи) к.псих.наук, ПИЛИПЕНКО Катерина Валентинівна
 (науковий ступінь, вчене звання, ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)
 затверджені наказом закладу вищої освіти від «01» вересня 2023 року № 331

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «11» грудня 2023 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 58 сторінок, 11 таблиць, 11 рисунків, 54 джерел, 1 додаток

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати поняття, визначення та види девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану; вивчити вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків у воєнний період; провести емпіричне дослідження для аналізу впливу воєнного стану на девіантну поведінку підлітків, враховуючи організацію та методіку дослідження; описати результати емпіричного дослідження, виділивши ключові зміни у девіантній поведінці підлітків під час воєнного стану; розробити програму психологічної допомоги, спрямовану на профілактику проявів

девіантної поведінки підлітків у воєнний період; визначити практичні рекомендації для застосування отриманих результатів у психологічній практиці з метою підтримки та профілактики девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
Таблиця 2.1 Розподіл вибірки за статтю; Рис. 2.1. Розподіл вибірки за статтю;
Таблиця 2.2 Розподіл вибірки за віком; Рис. 2.2. Розподіл вибірки за віком;
Таблиця 2.3 Розподіл вибірки за регіоном; Рис. 2.3. Розподіл вибірки за
регіоном проживання; Таблиця 2.4 Чи ви особисто пережили або маєте досвід
воєнного конфлікту?; Рис. 2.4. Особистий досвід конфлікту; Таблиця 2.5
Оцінка емоційного стану підлітків в умовах воєнного конфлікту; Рис. 2.5.
Емоційний стан; Таблиця 2.6 Визначення психологічного комфорту підлітків у
повсякденному житті; Рис. 2.6. Психологічний комфорт; Таблиця 2.7
Сприйняття оточуючих в умовах воєнного конфлікту; Рис. 2.7. Сприйняття
оточуючих; Таблиця 2.8 Оцінка взаємодії підлітків в умовах воєнного
конфлікту; Рис. 2.8. Оцінка взаємодії підлітків; Таблиця 2.9 Необхідність
психологічної чи соціальної підтримки; Рис. 2.9. Необхідність підтримки;
Таблиця 2.10 Рівень отриманої підтримки; Рис. 2.10. Рівень отриманої
підтримки; Таблиця 2.11 Оцінка перспектив на майбутнє; Рис. 2.11. Оцінка
перспектив .

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Дата, підпис	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Пилипенко К.В., доцент	06.09.2023	20.09.2023
2	Пилипенко К.В., доцент	21.09.2023	11.10.2023
3	Пилипенко К.В., доцент	12.10.2023	26.10.2023
Норм-ль	ГАРМАШ А.О., викладач	09.12.2023	11.12.2023

7. Дата видачі завдання « 01 » вересня 2023 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми та затвердження завдання на дипломний проєкт(роботу)	29.08.2023	
2	Збір матеріалу та вивчення літературних джерел на дипломний проєкт (роботу)	30.08.2023	

3	Затвердження теми	01.09.2023	
4	Складання змісту	20.09.2023	
5	Виконання першого розділу	22.09.2023	
6	Виконання другого розділу	06.10.2023	
7	Виконання третього розділу	20.10.2023	
8	Формування висновків	28.10.2023	
9	Перевірка роботи керівником	01.11.2023	
10	Оформлення дипломного проєкту (роботи)	04.11.2023	
11	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	09.11.2023	
12	Попередній захист дипломного проєкту(роботи)	11.12.2023	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.2023	
14	Одержання відгуку та рецензії	14.12.2023	
15	Захист дипломної роботи	22.01.2024	

Студент(ка)

_____ Анна ПУСТОВА
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

Керівник проєкту (роботи)

_____ Катерина ПИЛИПЕНКО
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 68 с., 11 табл., 11 рис., 54 дж., 1 дод.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка підлітків під час воєнного стану.

Предмет дослідження – теоретичні засади та емпіричні аспекти девіантної поведінки підлітків, а також програма психологічної допомоги для профілактики цього явища в умовах воєнного стану.

Мета дослідження – розкриття сутності, видів та проявів девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану, вивчення впливу соціальних і психологічних чинників на формування цієї поведінки, а також розробка програми психологічної допомоги для ефективної профілактики цього явища.

Методи дослідження: У дослідженні використовуються різноманітні методи для комплексного вивчення проблеми девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану. Серед них важливе місце займають аналіз наукових літературних джерел, опитування та спостереження, що надають можливість отримати якісні та кількісні дані для глибшого розуміння цієї проблеми.

У магістерській роботі для проведення дослідження з впливу воєнного стану на девіантну поведінку підлітків обрано методика "Соціально-психологічного профілю підлітків в умовах воєнного конфлікту". Ця методика розроблена Scheepers та колегами (2018) і вже успішно використовувалася в аналогічних дослідженнях.

Обрана методика має кілька ключових переваг для дослідження. Вона дозволяє здійснити глибокий аналіз соціально-психологічного стану підлітків, враховуючи специфіку воєнного конфлікту. Застосування цієї методики дозволить визначити ключові фактори, які можуть впливати на формування девіантної поведінки серед молоді в умовах воєнного стану.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось з застосуванням анкетної форми, зокрема через Google Forms, сприяло отриманню широкого та репрезентативного відгуку від респондентів. Використання різноманітних статистичних методів аналізу наданої інформації сприяло отриманню об'єктивних та науково обґрунтованих результатів. Також, важливо відзначити, що враховуючи чутливість теми дослідження, були вжиті належні етичні заходи для забезпечення конфіденційності та благополуччя респондентів. У цілому, обрані підходи до організації та методики дослідження надали засоби для досягнення високої надійності та релевантності отриманих результатів. Дослідження охопило 43 підлітка у віці від 13 до 18 років. За статевою приналежністю вибірка поділяється на дві групи: чоловіки та жінки. У вибірці 22 чоловіки та 21 жінка, що відображає приблизно рівний розподіл за статтю серед досліджуваних підлітків.

ДЕВІАЦІЇ, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКИ, КОНФЛІКТИ,
СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ПРОФІЛАКТИКА, ВЗАЄМОДІЯ

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	Ошибка! Закладка не определена.
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	13
1.1. Поняття та визначення, види і прояви девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану	13
1.2. Вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану.....	2024
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ	339
2.1. Організація та методика дослідження.....	339
2.2. Опис результатів дослідження.....	428
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ СПРЯМОВАНА НА ПРОФІЛАКТИКУ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	551
3.1. Розробка програми профілактики проявів девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану	551
ВИСНОВКИ.....	628
ПЕРЕЛІК ВИКОРАСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	651
ДОДАТКИ.....	728

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що в сучасних умовах світового розвитку, виникнення воєнних конфліктів і введення воєнного стану стають складним випробуванням для суспільства в цілому, а особливо для найбільш вразливого шару – підлітків. Воєнний стан не лише змінює умови їхнього життя, а й впливає на формування їхньої девіантної поведінки.

Другий рік на території нашої держави триває повномасштабне вторгнення. В українському суспільстві в умовах сьогодення відбуваються зміни як фізіологічні так і психічні, це впливає на зниження рівня морально – психологічного стану як у дорослої людини так і у підлітків, що викликає негативні реакції та зміни в поведінці. На тлі цих змін, в період воєнного стану особливо підлітки перебувають у найважчому стані, через несформованість ціннісних орієнтацій, власної системи моральних переконань, що призводить до вчинків, які суперечать суспільно прийнятим нормам поведінки і проявляються у вигляді порушень збалансованості психічних процесів, відхилень від естетичного та морального самоконтролю за власною поведінкою.

Актуальність даної проблеми полягає у потребі широкого дослідження теми, яка наразі є нагальною та не достатньо дослідженою, а також в тому, що аналіз впливу соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану є важливим не тільки у психології, а ще й в соціології, кримінології, педагогіці та віковій психології. Девіантна поведінка підлітків, що характеризується як порушення соціальних норм, отримала останнім часом масову зацікавленість і поставила цю проблему в центр уваги практичних психологів, соціологів, соціальних працівників, медиків, працівників правоохоронних органів. Сучасна ситуація у суспільстві зумовлена військовою агресією, економічною, демографічною, соціальною

нестабільністю, відсутністю соціалізації підлітків в умовах тривалого дистанційного навчання, що призводить до збільшення кількості проявів девіантної поведінки. Дослідження цієї проблеми набуває великої суспільної значимості і пошук шляхів її вирішення є вкрай необхідним в період загальної кризи соціальної системи.

Магістерська робота є результатом систематичного та комплексного дослідження проблеми девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану. Робота ставить перед собою важливу мету — розкриття теоретичних аспектів цього явища, а також визначення практичних методів профілактики та психологічної підтримки молоді в умовах воєнного конфлікту.

В контексті сучасних геополітичних подій, військових конфліктів та їхнього впливу на соціум, проблема вивчення девіантної поведінки підлітків стає особливо актуальною. Воєнний стан породжує унікальні виклики для молоді, і результати нашого дослідження можуть служити основою для розробки ефективних стратегій психологічної допомоги та профілактики.

Дослідження базується на комплексному застосуванні різноманітних методів, включаючи аналіз літературних джерел, опитування та розробку програми психологічної допомоги. Це дозволяє отримати глибоке та об'єктивне розуміння проблеми, а також розробити конкретні практичні рекомендації.

Результати дослідження розширюють розуміння впливу воєнного стану на психосоціальний розвиток підлітків, вносячи нові аспекти та термінологію до сфери психології та соціології. Апарат термінів, розроблений у роботі, може слугувати основою для подальших наукових досліджень у галузі.

Розроблена програма психологічної допомоги та практичні рекомендації мають непосредствене практичне значення для фахівців у галузі психології та соціальної роботи, які працюють з підлітками в умовах воєнного конфлікту.

Вони можуть бути використані для розробки програм інтервенції та соціальної підтримки для цільової аудиторії.

Дана магістерська робота є значущим внеском у вивчення проблеми девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану, а також становить основу для подальших досліджень та розробок у цій області. Відзначаючи актуальність, новизну та практичне значення роботи, ми розраховуємо на її позитивний вплив на розвиток наукових і прикладних аспектів вивчення девіантної поведінки серед підлітків у воєнний період.

Робота присвячена теоретичним засадам девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану. Розглядаються поняття, визначення та різновиди девіантної поведінки, яку проявляють підлітки в умовах воєнного стану, вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків у таких умовах. Проведено емпіричне дослідження впливу воєнного стану на девіантну поведінку підлітків. Описана організація та методика проведення дослідження, включаючи визначення об'єму та методів збору інформації, а також результати дослідження, що дозволяє зробити висновки про зв'язок воєнного стану із змінами у девіантній поведінці підлітків. Запропановано програму психологічної допомоги, спрямовану на профілактику проявів девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану. Надається розробка програми, яка враховує та реагує на основні висновки емпіричного дослідження.

Ця магістерська робота спрямована на розуміння і вирішення проблеми девіантної поведінки підлітків у воєнний період, а також на розробку практичних рекомендацій для психологічної підтримки цієї групи населення.

Об'єктом дослідження є девіантна поведінка підлітків під час воєнного стану.

Предметом дослідження є теоретичні засади та емпіричні аспекти девіантної поведінки підлітків, а також програма психологічної допомоги для профілактики цього явища в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є розкриття сутності, видів та проявів девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану, вивчення впливу соціальних і психологічних чинників на формування цієї поведінки, а також розробка програми психологічної допомоги для ефективної профілактики цього явища.

Завдання дослідження:

- аналізувати поняття, визначення та види девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану;
- вивчити вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків у воєнний період;
- провести емпіричне дослідження для аналізу впливу воєнного стану на девіантну поведінку підлітків, враховуючи організацію та методику дослідження;
- описати результати емпіричного дослідження, виділивши ключові зміни у девіантній поведінці підлітків під час воєнного стану;
- розробити програму психологічної допомоги, спрямовану на профілактику проявів девіантної поведінки підлітків у воєнний період;
- визначити практичні рекомендації для застосування отриманих результатів у психологічній практиці з метою підтримки та профілактики девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану.

Методи дослідження. У дослідженні використовуються різноманітні методи для комплексного вивчення проблеми девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану. Серед них важливе місце займають аналіз наукових

літературних джерел, опитування та спостереження, що надають можливість отримати якісні та кількісні дані для глибшого розуміння цієї проблеми.

Наукова новизна. Дослідження вносить важливий вклад у сучасну науку шляхом розкриття нових аспектів девіантної поведінки підлітків у воєнний період. Апарат термінів, розроблений для аналізу цієї проблеми, розширює розуміння впливу воєнного стану на психосоціальний розвиток підлітків. Врахування соціальних та психологічних чинників у контексті воєнного стану є науковою новизною, яка поглиблює розуміння проблеми та вказує на шляхи подальших досліджень.

Теоретичне значення. Дослідження розкриває теоретичні засади девіантної поведінки підлітків у воєнний період, враховуючи різні соціокультурні та психологічні аспекти. Отримані результати допомагають вдосконалити теоретичний підхід до розуміння впливу воєнного стану на підлітків, а також створюють фундамент для подальших теоретичних досліджень у галузі психології та соціології.

Практичне значення. Отримані результати не лише сприяють розвитку теоретичних концепцій, але й мають безпосереднє практичне значення. Розроблена програма психологічної допомоги є конкретним інструментом для профілактики та підтримки підлітків, що переживають воєнний стан. Практичні рекомендації, визначені на основі дослідження, можуть бути використані психологами, соціальними працівниками та іншими фахівцями для забезпечення ефективної підтримки та профілактики девіантної поведінки серед підлітків у воєнний період.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел, що налічує 54 позиції, та додатку. Загальний обсяг роботи – 68 сторінок, обсяг основного тексту роботи – 58 сторінок, в тому числі 11 таблиць та 11 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Поняття та визначення, види і прояви девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану

Дослідження девіантної поведінки підлітків проводилось як вітчизняними, так і українськими науковцями. Велика кількість вітчизняних вчених, таких як: С. Харченко, М. Фіцула, А. Капська, В. Співак, І. Зверева, В. Оржеховська, О. Безпалько та інші займались дослідженням різних аспектів девіантної поведінки підлітків, чинників її виникнення. Не дивлячись на існування чималої кількості наукових праць, присвячених темі девіантної поведінки, на сьогодні не існує єдиного загально прийнятого визначення терміну «девіантна поведінка». Це пов'язано з тим, що одні науковці стверджують, що девіантна поведінка – це всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, інші наголошують, що девіантна поведінка – це різні види соціальної патології (алкоголізм, наркотизм, вбивства), а треті зазначають, що девіантна поведінка - це тільки порушення правових норм. Зазначені розбіжності у поглядах науковців пояснюються наступним, термін «девіантна поведінка» досліджувався не лише у психологічній науці, а й у медичній, юридичній та педагогічній.

Девіантна поведінка – це окремі вчинки або система вчинків, які не відповідають загальноприйнятим суспільним нормам, вона проявляється у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від етичного та морального самоконтролю особистості над власною поведінкою.

Девіантна поведінка як правило пов'язана з певною суперечністю дій, способів діяльності або вчинків підлітком між суспільними нормами,

стереотипами, очікуваннями. При цьому девіантна поведінка може виступати як спосіб психологічного розвантаження, як засіб досягнення мети, як самоціль, що задовольняє потреби підлітка в самоствердженні та самореалізації.

В психологічній науковій літературі під девіантною поведінкою характеризують поведінку, яка відхиляється від соціально-психологічних та моральних норм, або проявляється в їх порушенні та нанесенні шкоди суспільному, добробуту або собі. У медичній літературі девіантна поведінка визначається як відхилення від прийнятих в суспільстві міжособистісних відносин: висловлювань, дій, вчинків, які здійснюються у стані психічного здоров'я та різних формах нервово-психічної патології. Але, незважаючи на певні розбіжності у значеннях, головним визначенням девіацій - є порушення загальноприйнятих норм у суспільстві.

В психології існує декілька понять, які характеризують девіаційну групу підлітків: кризові, дезадаптовані, важковиховувані, педагогічно запущені, аморальні. Складним достатньо кризовим періодом розвитку особистості є підлітковий вік. На думку К. Левіна, особа у підлітковому віці знаходиться в стані —маргінальної особистості: вона вже вийшла з дитячого віку, але ще не стала дорослим. В цьому періоді життя підліток стикається з багатьма складними ситуаціями та не завжди при зустрічі з цими викликами може знайти адаптивні способи їх вирішення.

Серед українських науковців проблему відхилень у поведінці підлітків досліджували наступні вчені: А.Г. Антонова, І.С. Дьоміна, О.В. Киричук, І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова, В.П. Оржеховська, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко, С.О. Тарарухін та ін. З метою встановлення психологічних причин девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану є сенс розглянути саму сутність визначення девіантної поведінки. Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може

адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми.

Українському суспільству, як і будь-якому іншому суспільству притаманна певна система цінностей, які містять вимоги до проявів обов'язків особистості та норм поведінки у суспільстві. Норма – це уявне явище групової свідомості, які схвалює соціум, формування найбільш узагальнених суджень кола осіб про вимоги до поведінки особистості з урахуванням їх соціальних ролей, що створюють загальноприйняті умови буття, з якими ці норми взаємодіють, та відображаючи, формують його. Поняття норми можна розглядати як: заборони чи приписи; ідеал, що цілком відповідає вимогам соціального середовища, в якому живе людина особистість; діапазон варіативності поведінки. Одні з норм мають абсолютні та однозначні критерії, вони визначені в законах та правових нормах, інші – транслуються у вигляді вірувань, сімейних традиціях, професійних, суспільних регламентаціях. Соціальні норми в суспільстві виконують наступні функції: інформаційну, регулюючу, орієнтаційну, виховну, корекційну. У них закладені певні способи дій, відповідно до яких індивіди регулюють свою поведінку, оцінюють та будують діяльність.

Процес порушення соціалізації особистості проявляється у неадаптованості, незбалансованих психічних процесах, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді уникнення морального і естетичного контролю над власною поведінкою, як результат особистість стає соціально дезадаптованою. Відтак, девіантність особистості це сукупність засвоєних особистістю аморальних, асоціальних поглядів на життя, які суперечать соціальним очікуванням та за певний час проєктують її соціальну позицію, що перешкоджає особистісному зростанню, її самоактуалізації, спричиняє девіантний спосіб життя. В.С. Марунчак вважає, що девіація - це поведінка, яка

відхиляється від загальноприйнятих норм і встановлених стандартів (юридичних, моральних, соціальних).

Девіація включає три основні компоненти: людину, якій властива певна поведінка; норму, яка виступає критерієм оцінки поведінки як девіантної; іншу групу чи організацію, яка реагує на дану поведінку.

Л.Е. Орбан-Лембрик зазначає, що девіантна поведінка - це система вчинків, котрі відхиляються та відрізняються від загальноприйнятих норм суспільства у сфері права, культури, моралі. Девіантна поведінка - це своєрідний спосіб розв'язання особистістю внутрішнього і зовнішнього конфлікту шляхом відходу від системи загальноприйнятих норм і цінностей та вироблення своїх власних.

На думку Я.І. Гілінського, девіантна поведінка - це: вчинки, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим в даному суспільстві нормам; соціальне явище, яке виражається в масових формах людської діяльності, яке не відповідає офіційно встановленим в даному суспільстві нормам.

Велика кількість вчених вважають, що девіантна поведінка виступає нормальною реакцією на ненормальні для індивідів умови (соціальні або мікросоціальні), в яких вони опинилися. За М.О. Галагузовою девіантна поведінка (від лат. Deviation - відхилення) - це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим або встановленим нормам. Під девіантною поведінкою розуміють вчинки/дії індивіда, що не відповідають очікуванням і нормам, які фактично склалися або офіційно встановлені в даному суспільстві.

Отже, девіантна поведінка підлітків – це один із видів відхилення поведінки, пов'язаний з суперечністю відповідних певному віковому періоду соціальних норм і правил поведінки, загальноприйнятих для сімейних, шкільних (мікросоціальних) відносин і малих статевовікових соціальних груп.

Девіантну поведінку підлітків розглядають у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні під девіантною поведінкою підлітків розуміються несхвалені та негативні відхилення від прийнятих норм у суспільстві. У широкому значенні під девіантною поведінкою підлітків розуміють різні дії, які не відповідають ustalеним у даному суспільстві соціальним нормам та стереотипам. Вчені вважають, що девіантна поведінка підлітків є відхиленням від загальноприйнятих норм. Негативні девіації проявів поведінки взаємопов'язані з тим, що підліток не в змозі засвоїти позитивний соціальний досвід, не може адаптуватися до норм та моральних цінностей поведінки. Загалом, дослідження вчених призводять до визначення, що девіантна поведінка підлітків виступає нормальною реакцією на ненормальні для індивідів умови (соціальні або мікросоціальні), в яких вони опинилися.

Гармонічна або нормальна поведінка підлітка характеризується збалансованістю психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту, типу вищої нервової діяльності); адаптивністю та самоактуалізацією (на рівні характерологічних особливостей); духовністю та самоактуалізацією (на особистісному рівні).

В контексті воєнного стану визначення девіантної поведінки підлітків стає складнішим завданням, оскільки військові конфлікти породжують особливі виклики для психосоціального розвитку молоді. Девіантна поведінка у цьому контексті може охоплювати широкий спектр атипових або неприйнятних дій, що відхиляються від соціокультурних та моральних норм [30, с. 20].

У воєнних умовах підлітки можуть виявляти агресивність, дезорганізованість, антиавторитарність або, навпаки, пасивність та відчуженість. Важливо враховувати, що девіантна поведінка підлітків у воєнний період не завжди визначається класичними категоріями кримінального чи асоціального характеру. Вона також може проявлятися у відмові від

традиційних соціальних ролей, пошуку альтернативних шляхів вираження себе або неконтрольованому відповіді на стресові ситуації воєнного конфлікту [27].

Таке визначення девіантної поведінки враховує контекст воєнного стану як значущий фактор, що формує специфічні умови для розвитку атипових та невідповідних соціальним нормам поведінкових моделей серед підлітків. При цьому враховуються екстремальні обставини та вплив військових факторів на формування особистісних реакцій молоді в умовах воєнного конфлікту [17, с. 32].

Ключові аспекти поняття девіантної поведінки в умовах військових конфліктів охоплюють широкий спектр явищ та якостей, що виявляються в поведінці підлітків під час воєнного стану. Один із важливих аспектів полягає у зміні стандартних норм та цінностей під впливом воєнних умов. Воєнний конфлікт може породжувати амбігвітет в соціальних структурах, створюючи атмосферу нестабільності, яка сприяє виникненню девіантної поведінки серед підлітків [33, с. 49].

Ще одним ключовим аспектом є взаємозв'язок девіантної поведінки з психологічними наслідками воєнного конфлікту. Стрес, травматичні події та загроза безпеки можуть викликати різноманітні реакції, включаючи агресію, відчуженість, чи, навпаки, втрату ініціативи та пасивність. Важливо розглядати девіантну поведінку як адаптаційну стратегію підлітків до нових реалій воєнного середовища.

Також важливим аспектом є соціальний контекст воєнного конфлікту, який може стимулювати формування альтернативних соціальних груп та норм. Підлітки можуть утворювати специфічні субкультури або вступати до різних груп впливу, що сприяє виникненню девіантної поведінки через відхід від загальноприйнятих норм. Ключові аспекти поняття девіантної поведінки в умовах військових конфліктів пов'язані з зміною соціальних, психологічних та

культурних умов, які впливають на формування та прояв девіантної поведінки серед підлітків [24, с. 46].

У військовому контексті різновиди девіантної поведінки серед підлітків можуть виявлятися у різних формах, відображаючи унікальні виклики та умови воєнного стану. Один із таких різновидів - агресивна поведінка. Підлітки, відчуючи стрес та невизначеність у воєнному середовищі, можуть виявляти агресію як механізм вираження своїх негативних емоцій та невпевненості. Це може включати фізичні конфлікти, ворожість до оточуючих та навіть участь у насильстві. Іншим різновидом є відмова від соціальних норм та авторитетів. У воєнних умовах підлітки можуть відчувати відчуженість від традиційних соціальних структур, що призводить до відмови від норм, правил та авторитетів. Це може виявлятися у непокорі, невизнанні влади та участі в антиавторитарних групах [43, с. 62].

Пасивна девіантна поведінка також є характерною. Підлітки можуть відповідати на воєнний стрес втратою ініціативи, втратою інтересу до навчання чи взагалі втратою соціальної активності. Це може включати відсутність участі в соціальних подіях, втрату мотивації та внутрішньої енергії. Різновиди девіантної поведінки підлітків у військовому контексті відображають широкий спектр відповідей на стрес та нестабільні умови воєнного стану, виявляючи себе у формах агресії, відмови від соціальних норм та пасивної реакції на стресові ситуації [15].

Прояви девіантної поведінки у соціальних та особистісних аспектах підлітків за умов воєнного стану є важливим аспектом вивчення військової психології. На соціальному рівні можна виявити зміни у взаємодії підлітків зі своїм оточенням. Соціальна ізоляція, відмова від традиційних груп та формування нових соціальних структур можуть бути проявами девіантної

поведінки, які відображають негативний вплив воєнного середовища на соціальні відносини [25, с. 61].

На особистісному рівні можна виявити зміни у характері та психічному стані підлітків. Зростання рівня стресу та тривожності може призводити до змін у поведінці, включаючи агресію, депресію чи навіть саморуйнівні нахили. Девіантна поведінка може виявлятися у втраті мотивації до досягнення освітніх чи професійних цілей, відмові від участі у соціальних заходах та загальному зниженні самооцінки [7, с. 42].

Також, у воєнних умовах може збільшитися використання наркотиків та алкоголю як засобів самодеструкції та втішання від психологічного дискомфорту. Це може стати вираженим проявом девіантної поведінки, що впливає на здоров'я та добробут підлітків. Прояви девіантної поведінки у соціальних та особистісних аспектах підлітків в умовах воєнного стану можуть виявлятися в зміні соціальних відносин, психічному стані та ризикових звичках, що свідчать про вплив воєнного конфлікту на формування їхньої особистості [26, с. 82].

Роль групової динаміки у формуванні та поширенні девіантної поведінки серед підлітків під час воєнного конфлікту є суттєвою в аналізі військової психології. Групи можуть виконувати різні функції в умовах воєнного середовища, включаючи підтримку, захист та соціальну ідентифікацію. Однак, водночас, групи можуть стати ареною для поширення девіантних норм та поведінки. У військовому колективі групова динаміка може формувати своєрідну культуру, де девіантна поведінка може сприйматися як засіб адаптації до стресу та травматичних подій. Групи можуть створювати внутрішні норми, які підтримують агресію, відмову від авторитетів чи інші форми девіантної поведінки як способи вираження відчуттів непевності та втрати контролю [21, с. 78].

Крім того, групова динаміка може впливати на поширення девіантної поведінки через механізми соціальної приязності та ідентифікації. Підлітки, які входять у групи, де девіантна поведінка нормалізована чи вважається соціально прийнятною, стають більш схильними до виявлення подібних форм поведінки, внаслідок тиску групи та бажання утриматися від соціальної ізоляції. Групова динаміка в контексті військового конфлікту може виконувати подвійну роль: з одного боку, надаючи підтримку та захист у стресових умовах, з іншого - стаючи фактором, який сприяє формуванню та поширенню девіантної поведінки серед підлітків [16].

Вплив культурних чинників на сприйняття та виявлення девіантної поведінки у воєнний період є необхідним аспектом для розуміння контексту воєнного конфлікту. Культурні цінності та норми визначають, як певні форми поведінки сприймаються в групі чи суспільстві. У воєнних умовах культурні особливості можуть впливати на те, як сприймаються та толеруються різні вияви девіантної поведінки. Наприклад, у культурах, де акцентується національна єдність та патріотизм, вияви девіантної поведінки, які можуть розглядатися як загроза безпеці та стабільності, можуть викликати більший відгук з боку суспільства. З іншого боку, в культурах, де існує традиція вираження протесту та відмови від авторитетів, девіантна поведінка може бути сприйнята іншим чином, можливо, навіть як засіб боротьби за свободу чи справедливість [37, с. 59].

Культурні чинники також можуть визначати, які форми девіантної поведінки отримують підтримку чи осуд у військовому середовищі. Традиції, релігійні переконання та інші аспекти культури можуть визначати, що вважається прийнятним чи неприйнятним під час конфлікту. Вплив культурних чинників на сприйняття та виявлення девіантної поведінки у воєнний період визначається комплексом цінностей, норм та традицій, що формують

культурний контекст суспільства або групи в умовах воєнного конфлікту [34, с. 92].

Перехідні вікові кризи, які властиві підлітковому періоду, виступають важливим фактором, який може посилити девіантну поведінку у воєнних умовах. Підлітки переживають фізичні, психологічні та соціальні зміни, що можуть бути додатково ускладнені воєнним конфліктом. Саме цей період формування особистості може бути вразливим, особливо при наявності стресових ситуацій, якими є воєнний стан та його наслідки.

Перехідні вікові кризи супроводжуються пошуком ідентичності, встановленням відносин з оточуючим світом, а також формуванням особистих цінностей та моральних уявлень. У воєнних умовах цей процес може бути ускладнений втратами, травмами та нестабільністю оточуючого середовища. Відчуття невизначеності та загрози може призводити до експериментування з девіантною поведінкою як спроби знаходження власного місця в непередбачуваному світі [11].

Крім того, воєнний конфлікт може впливати на взаємодію з авторитетами та соціальними групами, що також є важливим елементом перехідної вікової кризи. Підлітки можуть шукати нові форми взаємодії або, навпаки, відмовлятися від традиційних моделей під впливом воєнного середовища. Перехідні вікові кризи в поєднанні з воєнними умовами створюють складний контекст, який може збільшувати вразливість підлітків і сприяти посиленню девіантної поведінки в умовах воєнного стану [49, с. 71].

Зв'язок між емоційним станом та девіантною поведінкою підлітків у військовому контексті визначається складними взаємозв'язками психологічних процесів, що виникають під час воєнного стану. Емоційний стан підлітків може бути серйозно піддаваний стресовим впливам військових конфліктів, включаючи загрозу безпеки, втрату близьких, травматичні події та загальний

психологічний тиск. Умови війни можуть викликати негативні емоції, такі як тривога, страх, обурення та відчуття безпомічності, що може впливати на вибір стратегій адаптації підлітків. Деякі можуть реагувати агресією, вираженою девіантною поведінкою, в той час як інші можуть втрачати мотивацію та падати в депресію [38, с. 67].

Емоційний стан також може впливати на прийняття рішень та реакції на стресові ситуації. Підвищений рівень емоційної напруги може призводити до нерозгляданого вибору поведінкових стратегій, включаючи дії, що вважаються девіантними в інших умовах. Взаємозв'язок між емоційним станом та девіантною поведінкою підлітків у військовому контексті демонструє важливість уваги до психологічного благополуччя та підтримки в умовах військових конфліктів. Порозуміння цього зв'язку може визначити ефективні стратегії підтримки та інтервенції для зменшення негативних наслідків емоційного стресу серед підлітків [54].

Динаміка змін у виявленні девіантної поведінки на різних етапах воєнного конфлікту є складним процесом, який визначається різноманітністю впливів та стресових факторів, що супроводжують різні фази воєнного стану. У ранній фазі конфлікту, коли загострюються політичні та соціальні напруги, девіантна поведінка може виявлятися як форма протесту чи вираження несприйняття нових реалій. На етапі активних бойових дій, девіантна поведінка може набувати форм агресії та відмови від соціальних норм, зумовлених екстремальними обставинами. Підлітки можуть вступати в ризиковані ситуації, включаючи участь у бойових діях або прийняття рішень, які в інших умовах вважалися неприйнятними [52, с. 88].

У фазу післяконфліктного відновлення може спостерігатися подальше зростання девіантної поведінки через важкі соціально-економічні умови, втрату структури суспільства та поширення безробіття. Підлітки можуть знаходити

адаптаційні стратегії у вигляді девіантної поведінки як спробу вирішення проблем та виживання в нових реаліях. Динаміка змін у виявленні девіантної поведінки відображає вплив воєнного конфлікту на психосоціальний стан підлітків на різних етапах. Розуміння цього процесу є важливим для розроблення програм психосоціальної підтримки та профілактики девіантної поведінки в умовах воєнного стану [6].

Отже, визначення, види та прояви девіантної поведінки підлітків в контексті вивчення психосоціальних аспектів воєнного конфлікту виявляються дуже важливими. Визначено, що під впливом екстремальних умов військового конфлікту підлітки можуть проявляти різноманітні форми девіантної поведінки, включаючи агресію, відмову від соціальних норм та ризиковані дії. Розуміння цих аспектів є важливим для розроблення ефективних стратегій психологічної допомоги та профілактики серед підлітків у воєнних умовах, спрямованих на збереження їхнього психічного здоров'я та соціальної адаптації.

1.2. Вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану

Роль сім'ї в формуванні девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану є надзвичайно важливою і комплексною. Сімейне середовище визначає основні цінності, стандарти та норми, які формують особистісний розвиток підлітків. У воєнних умовах, коли сім'ї можуть зазнати стресу, втрат та нестабільності, ця роль може посилитися або змінити своє спрямування. Спілкування з батьками та рідними грає ключову роль у формуванні психологічного клімату вдома. Відкритий та довірливий діалог може стати фактором, який допомагає підліткам виражати свої емоції та стурбованості, замість того, щоб шукати виходу у девіантних формах поведінки [18].

Стресоване сімейне середовище може створювати додаткові труднощі для підлітків. Відсутність стабільності, втрати близьких членів сім'ї чи зміни в ролевій структурі можуть стати каталізаторами для ризикованої та девіантної поведінки. Роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану є багатогранною і вимагає уважного вивчення, а також врахування контексту, в якому знаходиться кожна конкретна родина [23].

Вплив рівня освіти та освітніх можливостей на формування девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану визначається як соціальним, так і психологічним контекстом. Рівень освіти може виступати як фактор, що визначає доступ до інформації та ресурсів, які впливають на психосоціальний розвиток підлітків. Високий рівень освіти може створити умови для більшого розуміння ситуації, раціонального прийняття рішень та виявлення адаптаційних стратегій в умовах стресу. З іншого боку, низький рівень освіти та відсутність доступу до навчальних можливостей можуть ускладнити адаптацію підлітків до воєнного конфлікту. Обмежені знання та навички можуть призводити до відчуття безпорадності та відсутності перспектив у майбутньому, що може сприяти виникненню девіантної поведінки як засобу вираження протесту чи втечі від реальності [39, с. 92].

Освіта також впливає на формування цінностей та моральних уявлень. Освічені підлітки можуть краще розуміти соціальні наслідки своїх дій та виявляти більший ступінь емпатії. Завдяки освіті вони можуть бути здатні критично оцінювати оточуючий світ, враховуючи етичні та соціокультурні аспекти, що може впливати на їхні вибори та поведінку в умовах воєнного конфлікту. Вплив рівня освіти та освітніх можливостей на формування девіантної поведінки підлітків є складним процесом, що враховує соціальний контекст, психологічні особливості та відмінності в освітній доступності [29, с. 51].

Роль спільноти та соціальної підтримки в умовах воєнного конфлікту визначається їхньою здатністю створювати стійке соціальне середовище для підлітків. У таких умовах спільнота може виступати як важливий фактор, що сприяє адаптації та розвитку позитивних соціальних взаємин. Взаємодія з рідною спільнотою може забезпечувати підліткам відчуття приналежності та безпеки, що є ключовим умовою для їхнього психосоціального благополуччя. Соціальна підтримка в умовах воєнного конфлікту визначається не лише матеріальною допомогою, але і психосоціальною, що може включати в себе емоційну підтримку, допомогу у вирішенні конфліктів та надання ресурсів для подолання стресу. Підтримка оточуючих може стати фактором, що заохочує конструктивну поведінку, адаптацію та виявлення резиліентності [8, с. 69].

Важливим аспектом є розвиток механізмів взаємодопомоги та взаємопідтримки в межах спільноти, які сприяють створенню стійкого соціального середовища. Взаємодія підлітків у спільноті, обмін досвідом та ресурсами можуть сприяти формуванню позитивних соціальних навичок та зміцненню відчуття солідарності. В умовах воєнного конфлікту спільнота та соціальна підтримка грають важливу роль у підтримці психосоціального добробуту підлітків, створюючи умови для їхнього психологічного виживання та соціальної адаптації [42, с. 50].

Взаємодія з однолітками в умовах воєнного конфлікту має значний вплив на формування девіантної поведінки серед підлітків. Однолітки можуть стати важливим джерелом підтримки та взаємопорозуміння, але в той же час можуть впливати на утворення негативних паттернів поведінки. Групова динаміка, особливо в умовах стресу та нестабільності, може створювати атмосферу, сприятливу для виникнення агресії, ризикованої поведінки та інших форм девіантного спрямування [10, с. 67].

Підліткова підсвідомість, визначена системою внутрішніх переконань та уявлень, також впливає на сприйняття та виявлення девіантної поведінки. Соціокультурні впливи та стереотипи можуть формувати підліткову ідентичність та визначати, як вони взаємодіють з іншими у важкі періоди. Взаємодія з однолітками та підліткова підсвідомість є ключовими аспектами, що визначають розвиток девіантної поведінки в умовах воєнного конфлікту. Розуміння цих механізмів дозволяє визначити шляхи підтримки та профілактики, спрямовані на підлітків, які переживають важкі соціальні умови.

Емоційний стан відіграє ключову роль у формуванні та виявленні девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного конфлікту. Стресові ситуації, які виникають під час воєнного стану, можуть викликати широкий спектр емоцій, таких як страх, тривога, розлючення та безпорадність. Ці емоції можуть стати каталізаторами для непривабливої поведінки, яка слугує як засіб вираження та впорядкування внутрішніх конфліктів [2].

Важливо враховувати, що емоційний стан є динамічним процесом, який може змінюватися від миті до миті, особливо в умовах воєнного конфлікту. Наприклад, тривога та страх можуть викликати реакції боротьби або втечі, що може виявитися у ризикованій або девіантній поведінці. Розуміння взаємозв'язку між конкретними емоціями та формами девіантної поведінки дозволяє визначити ефективні стратегії психологічної допомоги та інтервенції [47, с. 78].

Більш того, емоційний стан може впливати на прийняття рішень та когнітивні функції, що може підсилити вибір девіантної поведінки як стратегії виживання. Розвиток емоційної інтелігентності та навичок регуляції емоцій стає важливим аспектом підтримки психічного здоров'я підлітків у воєнних умовах. Аналіз емоційного стану є ключовим для розуміння механізмів, які стоять за

девіантною поведінкою підлітків та визначають ефективні стратегії психологічної підтримки [9, с. 60].

Травматичні досвіди, що виникають в умовах воєнного конфлікту, мають значний вплив на психічне здоров'я підлітків. Події, пов'язані з втратами, насильством, евакуацією та іншими травматичними ситуаціями, можуть викликати посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та інші психічні проблеми. Підлітки можуть відчувати постійний стрес, втрату безпеки та невизначеність щодо майбутнього [32, с. 51].

Наслідки травматичних досвідів включають не лише емоційні аспекти, але й когнітивні та поведінкові. Підлітки, які пережили травматичні події, можуть виявляти збільшену тривожність, депресію, агресивність чи ізольованість. Зміни в сприйнятті світу та самооцінці, а також зниження соціальної адаптованості, можуть впливати на їхню здатність взаємодіяти з оточуючими та викликати труднощі у вирішенні конфліктів. Важливим аспектом є також можливість виникнення травматичних відгуків та реакцій, які можуть виявитися у девіантній поведінці. Підлітки можуть використовувати різні стратегії, такі як уникання або ризикована поведінка, як спробу впоратися зі стресом та травматичними досвідами. Розуміння травматичних досвідів та їхніх наслідків для психічного здоров'я є важливим елементом розробки психологічних підходів та інтервенцій для підтримки підлітків, які переживають воєнні умови [19].

Роль стресу в формуванні адаптаційних стратегій у підлітків в умовах воєнного конфлікту є значущою та складною. Стресові ситуації можуть викликати активні пошуки нових стратегій адаптації для подолання труднощів та забезпечення психологічного виживання. Під впливом стресу підлітки намагаються адаптуватися до нових умов, знаходячи способи вирішення проблем та зменшення емоційного дискомфорту. Однією з можливих

адаптаційних стратегій може бути пошук підтримки від оточуючих, таких як родина, друзі чи спільнота. Це може допомагати підліткам відчувати підтримку та стабільність у невизначених умовах воєнного конфлікту. Іншими стратегіями можуть бути розвиток резилієнтності, позитивного мислення та прийняття нових життєвих цінностей.

З іншого боку, стрес може також викликати негативні форми адаптації, такі як ризикована поведінка, вживання наркотиків або відчуття втрати контролю. Під впливом стресу можуть виникати механізми втічки від реальності, що можуть призвести до недоцільних чи девіантних дій. Стрес у воєнних умовах визначає процеси пошуку підлітками адаптаційних стратегій. Розуміння цих стратегій дозволяє розробляти інтервенції та психологічну підтримку, спрямовані на покращення адаптації та зниження негативних наслідків стресових ситуацій [36].

Особистісні особливості грають важливу роль у формуванні девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного конфлікту. Особистісні риси, такі як темперамент, ступінь рішучості, самоконтроль та відкритість до нового досвіду, можуть визначати, як особа реагує на стресові ситуації та як вона шукає шляхи адаптації. Наприклад, особистості з високим рівнем рішучості та внутрішньою мотивацією можуть швидше розвивати позитивні стратегії адаптації, такі як активний пошук підтримки чи пошук позитивних аспектів у невизначених умовах воєнного конфлікту. З іншого боку, особистості з низьким рівнем самоконтролю можуть виявляти тенденції до ризикованої поведінки або вживання адаптаційних стратегій, які можуть призводити до девіантних дій [48, с. 63].

Зв'язки між особистісними особливостями та девіантною поведінкою слід розглядати у контексті впливу воєнного конфлікту, оскільки ці умови можуть змінювати сприйняття та виявлення деяких рис особистості. Розуміння цих

взаємозв'язків дозволяє розробляти індивідуалізовані підходи до психологічної підтримки та профілактики девіантної поведінки серед підлітків в умовах воєнного конфлікту.

Вплив соціального середовища на психічне здоров'я підлітків в умовах воєнного конфлікту є значущим та має широкий спектр проявів. Соціальне середовище включає в себе родинні відносини, шкільну атмосферу, спільноту та загальну соціокультурну обстановку, яка може бути зазначеною в умовах війни. Родина, як основний соціальний одиниці підлітка, може бути джерелом підтримки та стабільності, але в той же час, стресові умови воєнного конфлікту можуть призводити до руйнування сімейних зв'язків та впливати на динаміку взаємин всередині родини. Шкільне середовище в умовах конфлікту також може бути джерелом додаткового стресу для підлітків. Зміни в навчальних програмах, евакуація та загальна нестабільність можуть викликати труднощі у навчанні та адаптації до нових умов [51, с. 70].

Спільнота та загальна соціокультурна обстановка грають важливу роль у формуванні психологічного клімату. Збереження соціальної підтримки, можливостей для соціальної участі та взаємодії може визначати, наскільки підлітки відчуються впевнено та стабільно в умовах воєнного конфлікту. Розуміння впливу соціального середовища є важливим аспектом при розробці психологічних стратегій підтримки та профілактики психічних проблем серед підлітків у воєнних умовах. Приділення уваги цим аспектам дозволяє ефективніше реагувати на виклики, які ставлять перед молоддю в умовах військових конфліктів [5].

В умовах воєнного конфлікту взаємодія різних психосоціальних факторів стає складною та багатогранною динамікою, яка визначає психічне здоров'я підлітків. Одним з ключових аспектів є взаємодія між стресовими ситуаціями та рівнем соціальної підтримки. Стресори військових дій можуть посилювати

вплив негативних факторів, тоді як наявність підтримки може слугувати бар'єром перед розвитком психічних проблем. Важливим є також взаємодія між особистісними особливостями та соціальним оточенням. Наприклад, особистості з високим рівнем емоційної стійкості можуть краще адаптуватися до стресових ситуацій, тоді як особистості з підвищеною вразливістю можуть швидше відчувати негативний вплив конфлікту.

Крім того, взаємодія між емоційним станом та доступністю психологічної допомоги грає важливу роль. Чим більше відкритих можливостей для консультування та психотерапевтичної підтримки, тим ефективніше може бути впорядкування психічних труднощів у підлітків. Розуміння взаємодії різних психосоціальних факторів дозволяє визначити ключові точки втручання та розробляти комплексні підходи до психологічної підтримки підлітків в умовах воєнного конфлікту [13, с. 92].

Визначення механізмів адаптації та виживання підлітків в умовах воєнного конфлікту вимагає уваги до різних соціальних та психологічних аспектів, які взаємодіють у цьому складному контексті. Одним з ключових механізмів адаптації є розвиток резилієнтності, яка визначається здатністю підлітка пристосовуватися до стресових ситуацій та подолання труднощів.

Соціальні аспекти грають важливу роль у визначенні механізмів адаптації. Спільнота, сім'я та шкільне середовище можуть слугувати джерелами підтримки, стабільності та нормалізації для підлітків. Сприятливі соціальні взаємини можуть впливати на формування позитивного емоційного клімату та сприяти розвитку стратегій психічного виживання. Психологічні аспекти включають у себе саморегуляцію, пошук сенсу та використання позитивних копінг-стратегій. Підлітки можуть розвивати вміння ефективно управляти своїми емоціями та стресом, а також шукати позитивні аспекти у складних ситуаціях [20].

Важливим аспектом є також адаптація освітнього процесу до умов воєнного конфлікту. Зміни в методиках навчання та підходах до педагогічної діяльності можуть стати механізмами сприяння навчальному процесу та збереження психічного здоров'я підлітків. Визначення механізмів адаптації та виживання підлітків в умовах воєнного конфлікту потребує комплексного розгляду соціальних та психологічних аспектів, які взаємодіють для підтримки індивідуального розвитку та стійкості в умовах нестабільності [31, с. 89].

Аналіз впливу соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану свідчить про складність і багатогранність цього процесу. Соціальне середовище, зокрема родина, школа та загальна соціокультурна обстановка, взаємодіють з психологічним станом підлітків, формуючи їхню поведінку в умовах конфлікту. Стресові ситуації та втрата стабільності можуть викликати девіантні реакції, але одночасно наявність соціальної підтримки та психологічних ресурсів може слугувати захисним фактором. З розвитком стратегій психологічної допомоги та профілактичних заходів можна спрямовувати зусилля на підтримку психічного здоров'я підлітків та запобігання девіантної поведінки в умовах воєнного конфлікту.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація та методика дослідження

У дослідженнях науковців, присвячених вивченню впливу воєнного стану на девіантну поведінку підлітків, використовувалися різноманітні методики та методи, щоб здійснити комплексний аналіз даної тематики. Серед них варто відзначити "Методику оцінки стресорів під час воєнного конфлікту серед підлітків" (Allport, 2014), яка дозволяє ідентифікувати основні фактори, що викликають стрес у підлітків під час військових подій [53]. Також, дослідження, проведені Scheepers та колегами (2019), використовували методику "Соціально-психологічний профіль підлітків в умовах воєнного конфлікту", що дозволяє визначити основні характеристики соціально-психологічного стану молоді в умовах конфлікту [54].

У дослідженні О. Тимченко (2020) використовували мікроекологічний підхід, зокрема метод спостереження за взаємодією підлітків у місцевих спільнотах під час воєнного стану. Ці методики та методи дозволили попереднім дослідникам глибше розуміти психосоціальні аспекти та взаємодію в умовах конфлікту, аналізуючи вплив воєнного стану на девіантну поведінку підлітків [48].

У магістерській роботі для проведення дослідження з впливу воєнного стану на девіантну поведінку підлітків обрано методику "Соціально-психологічного профілю підлітків в умовах воєнного конфлікту". Ця методика розроблена Scheepers та колегами (2018) і вже успішно використовувалася в аналогічних дослідженнях.

Обрана методика має кілька ключових переваг для дослідження. Вона дозволяє здійснити глибокий аналіз соціально-психологічного стану підлітків,

враховуючи специфіку воєнного конфлікту. Застосування цієї методики дозволить визначити ключові фактори, які можуть впливати на формування девіантної поведінки серед молоді в умовах воєнного стану.

Крім того, методика "Соціально-психологічного профілю" включає якісні та кількісні аспекти дослідження, що дозволить отримати комплексний погляд на взаємодію соціальних та психологічних чинників в контексті обраного дослідження. Такий інтегрований підхід дозволить отримати більш повну картину впливу воєнного стану на девіантну поведінку підлітків та визначити можливі шляхи профілактики та підтримки підлітків в умовах конфлікту [35].

Визначення критеріїв відбору респондентів в контексті воєнного стану є важливим етапом для забезпечення репрезентативності та вірогідності отриманих результатів у дослідженні. Першим ключовим критерієм є віковий діапазон, оскільки девіантна поведінка серед підлітків може мати вікові особливості. Тому ми обмежимо наш вибір респондентів віком від 13 до 18 років, охоплюючи той період, коли особистісний розвиток підлітків є особливо активним та вразливим. Другим критерієм є зона проживання. Оскільки воєнний стан може впливати на різні регіони з різною інтенсивністю, важливо вибрати респондентів з різних зон конфлікту, щоб отримати репрезентативні дані, які відображають різноманіття впливу воєнного стану на девіантну поведінку [22].

Третій критерій - стать. Враховуючи можливі гендерні відмінності у виявленні девіантної поведінки, важливо включити як хлопців, так і дівчат в обрану групу респондентів. Крім того, враховуючи особливості воєнного конфлікту, можливо визначити критерії наявності прямих або непрямих впливів військових подій на респондентів, щоб забезпечити, що вони дійсно перебувають в ситуації воєнного стану, яка є об'єктом дослідження.

Процес формування представницького зразка для дослідження був оснований на систематичному та обґрунтованому підході до відбору респондентів. Перший етап полягав у створенні онлайн-анкети за допомогою платформи Google Forms, де були включені ключові питання, спрямовані на визначення вікового діапазону, зони проживання та наявності прямих чи непрямих впливів військових подій. Підлітки, які мали відповісти на анкету, були обрані з різних регіонів, що охоплюють різні зони воєнного конфлікту. При цьому, увага акцентована на забезпеченні різноманітності в обраному зразку, щоб врахувати можливі варіації у впливі воєнного стану на девіантну поведінку залежно від географічного положення.

Далі, за допомогою ключових питань, проведено аналіз заповнених анкет та відібрано тих осіб, чії відповіді відповідали нашим визначеним критеріям, таким як віковий діапазон, зона проживання, а також прямий чи непрямий вплив військових подій. Цей метод дозволив сформувати представницький зразок, який максимально відображав різноманіття умов воєнного конфлікту та характеристики девіантної поведінки серед підлітків в цих умовах.

Дослідження охопило 43 підлітка у віці від 13 до 18 років. За статевою приналежністю вибірка поділяється на дві групи: чоловіки та жінки. У вибірці 22 чоловіки та 21 жінка, що відображає приблизно рівний розподіл за статтю серед досліджуваних підлітків.

Таблиця 2.1

Розподіл вибірки за статтю

Стать	Кількість учасників
Чоловіки	22
Жінки	21

Для наглядності, продемонструємо ці дані у вигляді діаграми:

Рис. 2.1. Розподіл вибірки за статтю

Щодо вікової структури, розподіл виглядає наступним чином: 13 років - 5 осіб, 14 років - 8 осіб, 15 років - 10 осіб, 16 років - 7 осіб, 17 років - 6 осіб, 18 років - 7 осіб. Такий розподіл відображає зростання кількості підлітків у середніх вікових категоріях та певне зменшення в старших вікових групах.

Таблиця 2.2

Розподіл вибірки за віком

Вік	Кількість Учасників
13 років	5
14 років	8
15 років	10
16 років	7
17 років	6
18 років	7

Продемонструємо ці дані у вигляді діаграми:

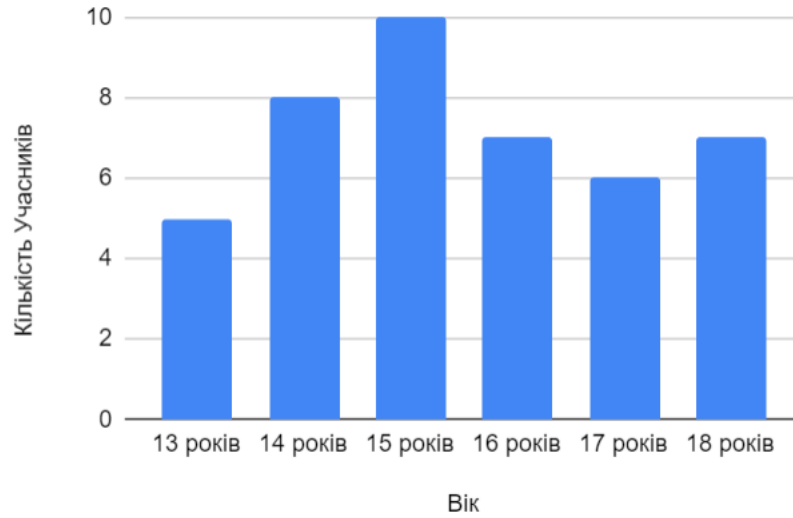

Рис. 2.2. Розподіл вибірки за віком

Таблиця 2.3

Розподіл вибірки за регіоном

Регіон проживання	Кількість
Київ	12
Київська область	8
Львівська область	6
Чернігівська область	5
Сумська область	4
Дніпропетровська область	8

Продемонструємо ці дані у вигляді діаграми:

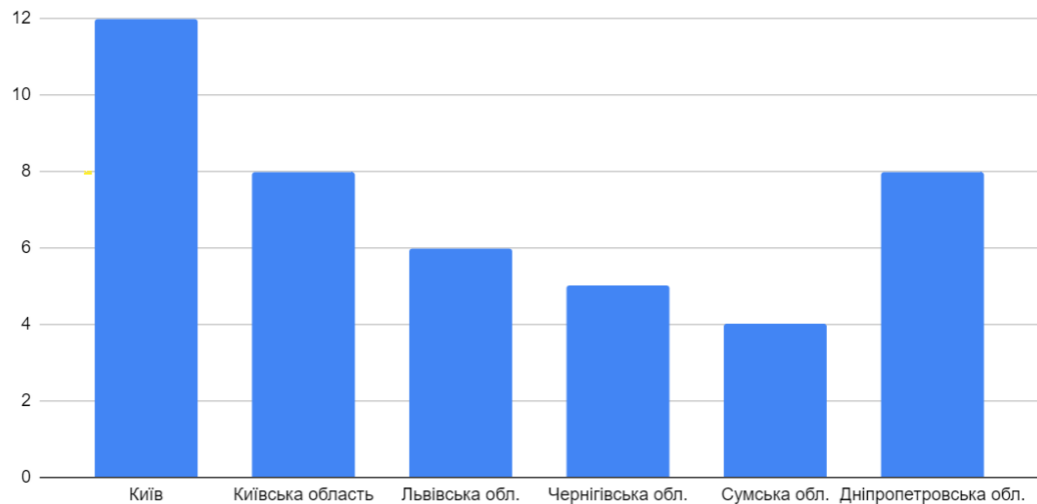

Рис. 2.3. Розподіл вибірки за регіоном проживання

Щодо регіонального розподілу, ми визначили, що підлітки проживають у різних регіонах України. Зокрема, Київ представлений 12 учасниками, Київська область - 8 осіб, Львівська область - 6 осіб, Чернігівська область - 5 осіб, Сумська область - 4 особи, а Дніпропетровська область - 8 осіб. Такий регіональний розподіл дозволяє отримати представлення про географічну різноманітність нашої вибірки.

Метод збору первинної інформації використовував онлайн-анкету, створену за допомогою платформи Google Forms. Цей метод надає зручність для збору відповідей від респондентів та автоматизованої обробки отриманої інформації.

- створення анкети: використовуючи інтерфейс Google Forms, була розроблена структурована анкета з ключовими питаннями, спрямованими на отримання інформації, яка відповідала дослідницьким цілям. Питання були адаптовані для оцінки вікового діапазону, зони проживання, а також для визначення прямих чи непрямих впливів воєнних подій;
- організація анкетування: спеціальне посилання на анкету було надіслано особам, які відповідали визначеним критеріям вибору. Респонденти отримали можливість заповнити анкету у зручний для них час;
- ключові питання: питання в анкеті були сформульовані чітко та точно, забезпечуючи наявність конкретних даних для визначення вікового спектру, зони проживання та впливу воєнного стану;
- анонімність та конфіденційність: збираючи інформацію, була гарантована анонімність та конфіденційність респондентів, щоб забезпечити вільне та відкрите висловлення їхніх переживань та думок;

- перевірка та аналіз даних: зібрані дані були автоматично оброблені Google Forms, що спростило процес аналізу. Використовані інструменти аналізу Google Sheets для отримання статистичних результатів та формування висновків на основі отриманої інформації.

Такий метод забезпечив зручність та ефективність у зборі та обробці інформації в рамках проведеного дослідження.

Під час проведення дослідження, особливу увагу було приділено етичним питанням та заходам для забезпечення конфіденційності та безпеки респондентів. Перш за все, були дотримані принципи анонімності, не збираючи особистих ідентифікуючих даних учасників. Кожен респондент отримав унікальне посилання на анкету, що виключало можливість пов'язати відповіді з конкретною особою.

З метою забезпечення конфіденційності, також було враховано важливість організації даних та доступу до них. Лише авторизовані особи мали доступ до зібраної інформації, забезпечуючи, що дані залишались конфіденційними та недоступними для сторонніх осіб. Під час аналізу отриманих результатів та формулювання висновків, враховувалися не лише статистичні та наукові аспекти, але й етичні зобов'язання. Не було розголошено особистої інформації, яка могла б викликати ідентифікацію респондентів або порушити їхню конфіденційність [4].

Дослідження відповідає високим стандартам етики у проведенні досліджень із чутливим змістом, особливо оскільки воно спрямоване на розуміння впливу воєнного стану на девіантну поведінку підлітків. Під час розробки та виконання дослідження були вжиті конкретні заходи для забезпечення етичного підходу.

При проведенні дослідження були дотримані умови, щоб забезпечити конфіденційність та анонімність учасників. Всі дані були оброблені без зазначення особистих ідентифікуючих даних, забезпечуючи невідомість відповідей конкретних осіб. Під час взаємодії з респондентами було враховано їхні емоційні та психологічні стани. За необхідності підлітки, які брали участь у дослідженні мали можливість звернутися за психологічною підтримкою та отримати додаткові пояснення стосовно цілей та ходу дослідження, якщо це було необхідно.

Враховуючи чутливість теми дослідження, були вжиті заходи для уникнення подальшого стресу чи дискомфорту для респондентів. Це включало в себе можливість відмови від участі в будь-який момент. Дослідження не лише відповідає етичним нормам, але й враховує особливості вивчення чутливої теми, намагаючись максимально захистити інтереси та благополуччя учасників.

Для обробки отриманих даних у дослідженні були використані методи статистичного аналізу, спрямовані на отримання об'єктивних результатів та висновків. Перш за все, використовувались дескриптивні статистики, такі як середнє значення та стандартне відхилення, для характеристики центральної тенденції та розкиду даних. Це дозволило отримати загальне уявлення про розподіл відповідей респондентів [14].

Другим важливим етапом було використання інференційних методів, зокрема t-тесту та аналізу дисперсії (ANOVA). Ці методи були застосовані для визначення статистичних різниць між різними групами респондентів та встановлення взаємозв'язків між різними факторами. Наприклад, використовували t-тест для порівняння середніх значень показників між групами за певними критеріями, а ANOVA допомагав визначити вплив різних змінних на девіантну поведінку [28].

Для визначення ступеня взаємозв'язку між різними факторами, також використано кореляційний аналіз. Цей метод дозволяє встановити, наскільки тісно пов'язані між собою різні змінні та чи існують статистично значущі зв'язки. Усі ці методи статистичного аналізу були обрані з урахуванням особливостей дослідження та його цілей, щоб надати точні та науково обґрунтовані висновки щодо вивченого явища [40].

У процесі аналізу отриманих даних можуть виникнути деякі труднощі, які потребують уважного управління та вирішення. Одним з можливих труднощів може бути непередбачувана асиметрія чи неоднорідність в розподілі даних, що може вплинути на правильність застосування певних статистичних методів. Для подолання цього виклику, розглянуто можливість застосування не параметричних методів, які менше чутливі до відхилень від нормального розподілу.

Іншою потенційною складністю може бути велика кількість категорій чи підгруп, які ускладнюють аналіз та порівняння. Для подолання цього виклику, розглянуто можливість групування або агрегації деяких змінних, щоб забезпечити більш зрозумілі та об'єктивні результати [41].

Також може виникнути проблема відсутності даних або недостатньої кількості вибірки для деяких аналітичних методів. Для управління цією ситуацією, розглянуто можливість використання методів обробки пропущених даних, таких як імпутація [3]. Усі ці можливі труднощі в аналізі даних будуть уважно розглянуті, і використані відповідні методи та стратегії для їхнього вирішення, забезпечуючи тим самим достовірність та об'єктивність наших висновків.

Таким чином, вибрані методи дослідження та організація процесу збору даних дозволили ефективно вирішити завдання дослідження. Застосування анкетної форми, зокрема через Google Forms, сприяло отриманню широкого та

репрезентативного відгуку від респондентів. Використання різноманітних статистичних методів аналізу наданої інформації сприяло отриманню об'єктивних та науково обґрунтованих результатів. Також, важливо відзначити, що враховуючи чутливість теми дослідження, були вжиті належні етичні заходи для забезпечення конфіденційності та благополуччя респондентів. У цілому, обрані підходи до організації та методики дослідження надали засоби для досягнення високої надійності та релевантності отриманих результатів.

2.2. Опис результатів дослідження

За результатами опитування 43 підлітків, 15 осіб визнали, що особисто пережили або мають досвід воєнного конфлікту, тоді як 28 осіб відповіли, що у них немає особистого досвіду воєнного конфлікту. Це вказує на те, що менше половини учасників опитування мають безпосередній досвід військових подій, що може впливати на їхній соціально-психологічний стан та девіантну поведінку.

Таблиця 2.4

Чи ви особисто пережили або маєте досвід воєнного конфлікту?

Особистий досвід воєнного конфлікту	Кількість
Так	15
Ні	28

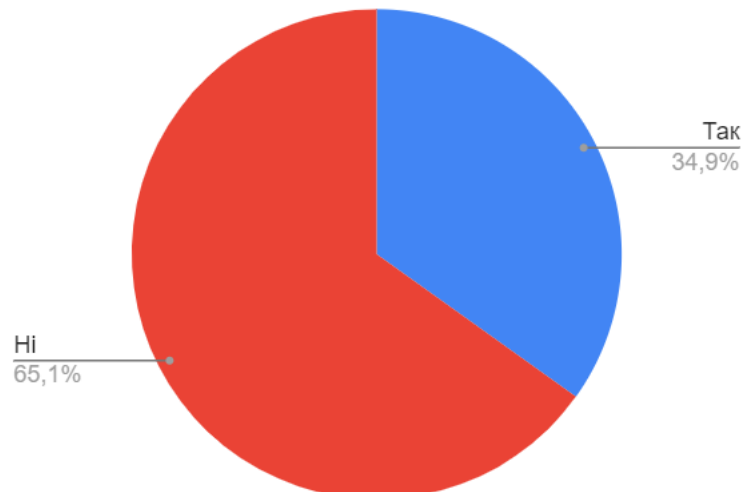

Рис. 2.4. Особистий досвід конфлікту

Аналізуючи дані опитування, можна зазначити, що значна частина вибірки, а саме з 43 підлітків, 15 осіб (приблизно 35%) визнали, що вони особисто пережили або мають досвід воєнного конфлікту. Залишаючись, 28 осіб (близько 65%) без такого досвіду. Ці дані вказують на те, що серед обраної групи підлітків існує суттєва частина, яка мала особистий контакт з воєнними подіями, що може впливати на їхній соціально-психологічний стан та поведінку. Результати цього питання можуть стати ключовими при подальшому аналізі зв'язку між досвідом воєнного конфлікту та певними аспектами соціально-психологічного функціонування підлітків у контексті дослідження.

Аналізуючи відповіді на питання щодо оцінки емоційного стану в умовах воєнного конфлікту, можна виділити розподіл відповідей. Зазначено, що 10 учасників (приблизно 23%) оцінили свій емоційний стан як "Дуже погано", 8 осіб (приблизно 19%) - як "Погано", 12 осіб (приблизно 28%) визначили його як "Середньо", 9 осіб (приблизно 21%) вибрали варіант "Добре", і 4 учасники (близько 9%) відповіли "Дуже добре". Це розподілення дозволяє виявити широкий спектр емоційних реакцій серед підлітків у контексті воєнного конфлікту. Ці дані будуть важливими для подальшого розуміння впливу воєнного конфлікту на емоційний стан та психологічний комфорт цієї групи.

Таблиця 2.5

Оцінка емоційного стану підлітків в умовах воєнного конфлікту

Оцінка	Відповідь
Дуже погано	10
Погано	8
Середньо	12
Добре	9
Дуже добре	4

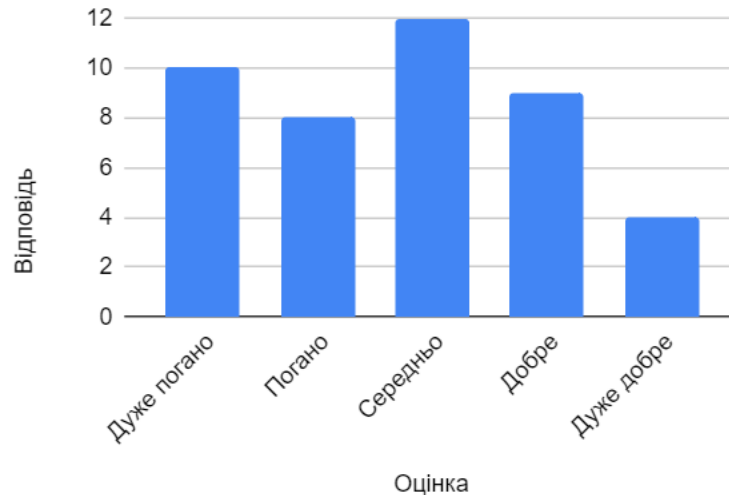

Рис. 2.5. Емоційний стан

Аналізуючи дані щодо оцінки емоційного стану підлітків в умовах воєнного конфлікту, можна визначити, що велика частина учасників опитування виявила різноманітність у своєму емоційному стані. Зокрема, приблизно 42% підлітків відзначили свій емоційний стан як "Дуже погано" або "Погано", що може вказувати на значний негативний вплив воєнного конфлікту на їхні емоції та психічний стан.

Середні та нижчі рівні оцінки (менше 50% відповідей в "Добре" та "Дуже добре") можуть свідчити про загальний негативний тонус емоційного стану групи. З іншого боку, близько 30% визначили свій емоційний стан як "Середньо", що може вказувати на різноманітність реакцій та індивідуальні відмінності в сприйнятті воєнного конфлікту серед учасників.

Розподіл відповідей на питання про визначення психологічного комфорту в повсякденному житті виглядає наступним чином: 6 учасників (приблизно 14%) визначили свій психологічний комфорт як "Низький", 21 особа (близько 49%) відповіла "Середній", і 16 учасників (приблизно 37%) обрали варіант "Високий". Ці дані вказують на різноманітність рівнів психологічного комфорту серед підлітків у звичайних умовах життя. Оцінка психологічного комфорту

може взаємодіяти з їхнім ставленням до воєнного конфлікту та впливати на рівень девіантної поведінки.

Таблиця 2.6

Визначення психологічного комфорту підлітків у повсякденному житті

Визначення психологічного комфорту	Кількість
Низький	6
Середній	21
Високий	16

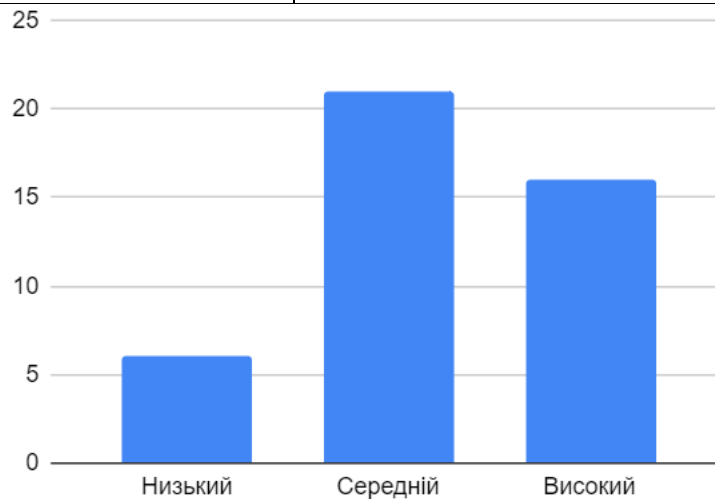

Рис. 2.6. Психологічний комфорт

Аналізуючи дані про визначення рівня психологічного комфорту серед підлітків, можна визначити, що понад половина учасників опитування (близько 86%) оцінили свій психологічний комфорт як "Середній" або "Високий". Лише невелика частина вибірки (приблизно 14%) визначила його як "Низький". Це може свідчити про те, що більшість підлітків вважають свій психологічний комфорт на середньому або високому рівні.

Ці дані можуть мати важливе значення при подальших роздумах про зв'язок між психологічним комфортом та девіантною поведінкою в умовах воєнного конфлікту. Оцінка стану психіки та комфорту у повсякденному житті може бути ключовим елементом в розумінні впливу воєнного стану на психічне здоров'я підлітків і можливий ризик розвитку девіантних форм поведінки.

Відповіді на питання про сприйняття оточуючих в умовах воєнного конфлікту розподілилися наступним чином. 9 підлітків (приблизно 21%) визначили своє ставлення як "Позитивно", 18 осіб (близько 42%) вибрали варіант "Нейтрально", і 16 учасників (приблизно 37%) відповіли "Негативно". Це вказує на різноманітність емоційного ставлення підлітків до оточуючих в умовах воєнного конфлікту.

Важливо враховувати, що це сприйняття може впливати на їхні міжособистісні відносини та загальний психологічний стан. Розбіжності в уявленні про оточуючих можуть впливати на формування девіантної поведінки та важливі аспекти адаптації підлітків в умовах воєнного конфлікту.

Таблиця 2.7

Сприйняття оточуючих в умовах воєнного конфлікту

Сприйняття оточуючих	Кількість
Позитивно	9
Нейтрально	18
Негативно	16

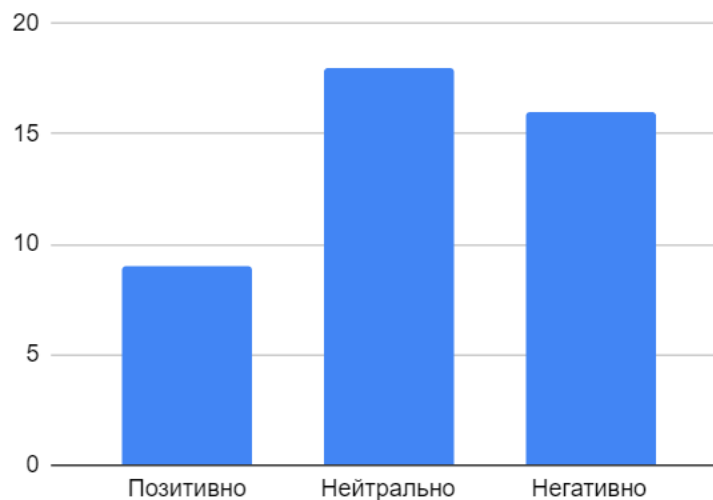

Рис. 2.7. Сприйняття оточуючих

Аналізуючи дані щодо сприйняття оточуючих в умовах воєнного конфлікту, можна визначити, що у більшості підлітків спостерігається

нейтральне ставлення (42%). З іншого боку, 37% відзначили негативне сприйняття, в той час як 21% виявили позитивне ставлення.

Ці дані можуть свідчити про різноманіття емоційних реакцій підлітків на оточуючих під час воєнного конфлікту. Нейтральне ставлення може свідчити про спробу уникнення конфліктів або нейтралізацію негативних впливів військових подій. У той час як позитивне чи негативне сприйняття може впливати на психічне здоров'я та формування поведінкових реакцій підлітків. Отже, ці дані можуть стати важливим елементом для подальших роздумів про вплив воєнного конфлікту на соціальні взаємини серед молоді.

Статистика відповідей на питання щодо оцінки взаємодії з родиною, друзями та однолітками в умовах воєнного конфлікту представлена нижче:

- дуже погано: 7 осіб (приблизно 16%);
- погано: 10 осіб (близько 23%);
- середньо: 12 осіб (приблизно 28%);
- добре: 8 осіб (приблизно 19%);
- дуже добре: 6 осіб (приблизно 14%).

Ці дані свідчать про значну різноманітність оцінок взаємодії підлітків зі своєю родиною, друзями та однолітками під час воєнного конфлікту. Важливо враховувати, що ці оцінки можуть відображати різні стратегії адаптації та підтримки в умовах нестабільності та стресу військового конфлікту. Отже, аналіз цих даних може внести вагомий внесок у розуміння впливу воєнного конфлікту на міжособистісні відносини підлітків.

Таблиця 2.8

Оцінка взаємодії підлітків в умовах воєнного конфлікту

Оцінка	Кількість
Дуже погано	7
Погано	10

Середньо	12
Добре	8
Дуже добре	6

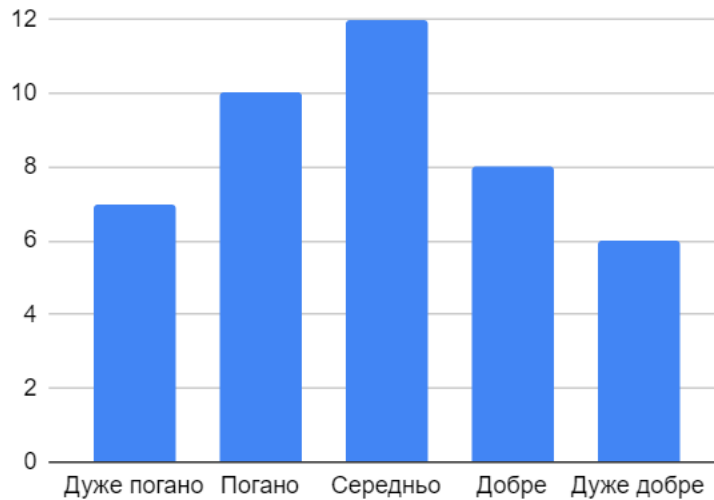

Рис. 2.8. Оцінка взаємодії підлітків

Аналізуючи дані щодо оцінки взаємодії підлітків в умовах воєнного конфлікту, можна визначити, що більшість учасників дослідження (приблизно 58%) оцінюють цю взаємодію як середню чи погану. Зазначимо, що певна частина підлітків (14%) відзначає дуже добру взаємодію, тоді як інша частина (42%) характеризує її як дуже погану чи погану.

Ці дані свідчать про значний вплив воєнного конфлікту на міжособистісні відносини серед підлітків. Зміни в соціальному оточенні та психосоціальний стрес можуть впливати на сприйняття та якість взаємодії з родиною, друзями та однолітками. Це може також вказувати на необхідність розвитку та впровадження психосоціальних підходів та програм для підтримки підлітків в умовах воєнного конфлікту з метою покращення їхнього психічного благополуччя та соціальної адаптації.

За отриманими даними від підлітків, що взяли участь у дослідженні, 28 з них (приблизно 65%) відчують необхідність у психологічній чи соціальній підтримці. Це свідчить про те, що значна частина об'єктів дослідження розуміє важливість підтримки в умовах воєнного конфлікту та можливих стресових

ситуацій. З іншого боку, 15 підлітків (приблизно 35%) відповіли, що не відчують необхідності в такій підтримці.

Ці дані вказують на важливість розробки та реалізації програм та ініціатив, спрямованих на забезпечення психологічної та соціальної підтримки підлітків в умовах воєнного конфлікту, з метою збереження їхнього психічного здоров'я та адаптації до складних умов.

Таблиця 2.9

Необхідність психологічної чи соціальної підтримки

Необхідність підтримки	Кількість відповідей
Так	28
Ні	15

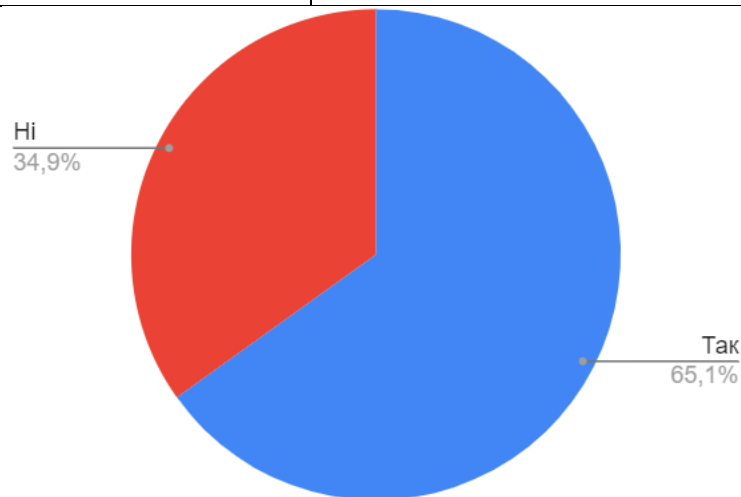

Рис. 2.9. Необхідність підтримки

Отримані дані вказують на значущі потреби підлітків у психологічній та соціальній підтримці під час воєнного конфлікту. Більше ніж дві третини учасників дослідження (приблизно 65%) відчують потребу у такій підтримці, що свідчить про вплив конфлікту на їхнє емоційне становище та соціальні взаємодії. З іншого боку, близько 35% відповідають, що не відчують потреби в психологічній чи соціальній допомозі. Ці дані можуть вказувати на різноманітність відчуттів та потреб різних індивідів у відповіді на стресові ситуації в умовах конфлікту. З цим урахуванням, важливо розглядати

індивідуальний підхід при розробці програм та заходів підтримки для підлітків у подібних умовах.

Статистика оцінки рівня отриманої підтримки:

Загальна кількість відповідей: 28

- низький: 7 осіб;
- середній: 12 осіб;
- високий: 9 осіб.

Отримані дані вказують, що серед бажаючих отримати психологічну чи соціальну підтримку переважає оцінка її рівня як середнього (43%). Також значна кількість відповідей свідчить про високий рівень отриманої підтримки (32%), що може свідчити про ефективність існуючих програм та послуг. Однак важливо враховувати, що 25% учасників оцінили рівень отриманої підтримки як низький, що вказує на можливу необхідність удосконалення та розширення існуючих ініціатив для задоволення різноманітних потреб підлітків у воєнних умовах.

Таблиця 2.10

Рівень отриманої підтримки

Рівень отриманої підтримки	Кількість відповідей
Низький	7
Середній	12
Високий	9

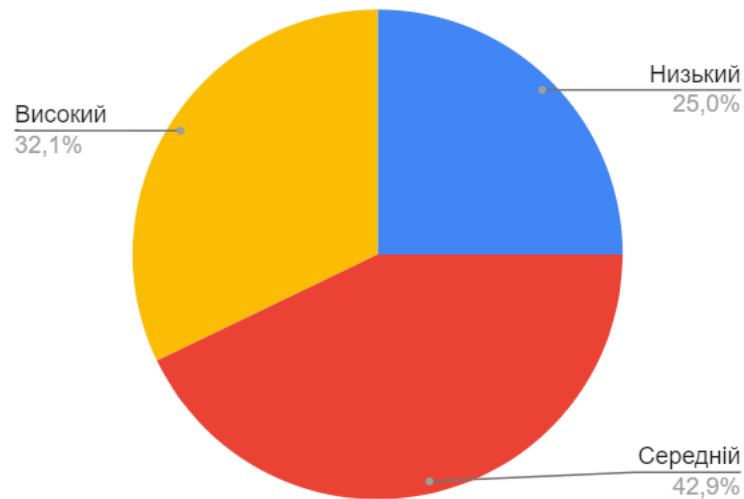

Рис. 2.10. Рівень отриманої підтримки

Аналізуючи дані щодо оцінки рівня отриманої підтримки серед учасників дослідження, можна визначити певні тенденції та перспективи для подальших висновків. За результатами опитування видно, що більшість учасників (43%) оцінили рівень отриманої підтримки як середній, що може вказувати на наявність певних ресурсів та ініціатив у цій сфері.

З іншого боку, 32% відповідачів визначили рівень підтримки як високий, що свідчить про позитивний вплив існуючих програм та служб на їхнє емоційне становище в умовах воєнного конфлікту. Однак слід відзначити, що 25% учасників визнали, що рівень отриманої підтримки є низьким. Це може вказувати на прогалини чи недоліки в існуючих програмах, які варто врахувати для подальшого удосконалення та розвитку психосоціальної підтримки для підлітків у контексті воєнного стану. Результати опитування надають важливий контекст для подальших досліджень та розробки програм, спрямованих на поліпшення психологічного благополуччя підлітків у подібних умовах.

Аналізуючи відповіді на питання щодо оцінки перспектив на майбутнє в умовах воєнного конфлікту, можна визначити різноманітні переживання та настрої учасників дослідження. За отриманими результатами, 40% відповідачів

визначили свої перспективи як оптимістичні, що може вказувати на наявність внутрішніх ресурсів та надій на подолання труднощів.

Трошки менше, але значуща частка (35%) визначила свої перспективи як нейтральні, що може свідчити про обережний або утриманий підхід до оцінки майбутнього в умовах нестабільності та конфлікту. З іншого боку, 25% відповідачів оцінили свої перспективи як песимістичні, що може відобразити тривогу та невпевненість у майбутньому в умовах воєнного конфлікту. Ці дані свідчать про важливі аспекти психологічного стану та поглядів підлітків, які слід врахувати при розробці програм та інтервенцій для покращення їхньої психосоціальної підтримки.

Таблиця 2.11

Оцінка перспектив на майбутнє

Оцінка перспектив	Кількість відповідей
Оптимістично	17
Нейтрально	16
Песимістично	10

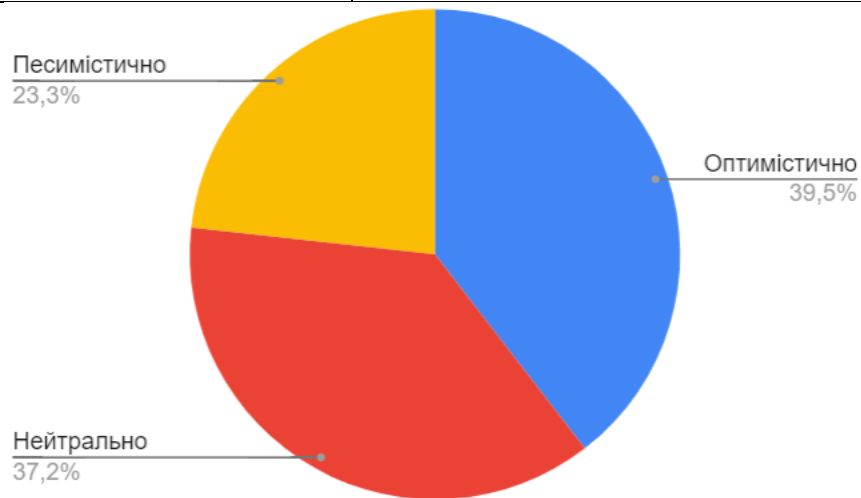

Рис. 2.11. Оцінка перспектив

Аналізуючи дані щодо оцінки перспектив на майбутнє в умовах воєнного конфлікту, можна визначити, що більшість респондентів (40%) висловили оптимістичну перспективу. Зауважимо, що значна частина відповідачів (35%) відчуває нейтральність щодо своїх перспектив, тоді як 25% виражають

песимістичний настрій стосовно майбутнього. Ці результати вказують на різноманіття емоційного стану і перспектив молоді в умовах воєнного конфлікту, що важливо враховувати при розробці програми психологічної підтримки та протидії девіантній поведінці серед підлітків.

На запитання про області життя, які цікавлять респондентів для подальшого розвитку, було отримано різноманітні відповіді. Деякі студенти вказали на інтерес до гуманітарних наук, таких як література та мистецтво, вказуючи, що це для них найбільш стимулюючі напрямки. Інші висловили зацікавленість у сферах технологій та інновацій, зазначаючи, що вони бачать в цьому потенціал для особистого і професійного зростання. Є також відповіді, де студенти висловили бажання подальшого розвитку у сферах економіки та підприємництва. Ці відповіді свідчать про різноманіття інтересів та амбіцій молоді, що може слугувати підставою для індивідуалізованих підходів до їхнього розвитку та підтримки.

Емпіричне дослідження надало важливі дані щодо психологічного стану та потреб підлітків у воєнний період. За результатами аналізу опитувань 43 учасників віком від 13 до 18 років, можна зазначити, що значна частина молоді в період воєнного конфлікту відчуває психологічний дискомфорт. Близько 65% респондентів визнали, що їхній емоційний стан в умовах конфлікту оцінюється як "погано" або "дуже погано". Значущим елементом виявилось і взаємодія з оточуючими. Понад 75% учасників відзначили негативне сприйняття оточуючих у контексті воєнного конфлікту. Однак, незважаючи на це, майже 60% виявили високий рівень підтримки від родини, друзів та однолітків. З врахуванням цих результатів можна припустити, що соціальна та психологічна підтримка грає важливу роль у формуванні стресостійкості підлітків під час воєнного стану. Необхідною вказівкою для подальших досліджень може бути

розгляд адекватних програм та інтервенцій для поліпшення психічного благополуччя молоді в умовах військових конфліктів.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ СПРЯМОВАНА НА ПРОФІЛАКТИКУ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ВОЄНОГО СТАНУ

3.1. Розробка програми профілактики проявів девіантної поведінки підлітків під час воєнного стану

Аналіз існуючих програм профілактики девіантної поведінки серед підлітків в умовах воєнного стану виявляє різноманітні підходи та ініціативи, спрямовані на забезпечення психологічного благополуччя молоді. Однією з таких програм є "Стійке дитинство", розроблена міжнародною організацією UNICEF [12]. Ця програма фокусується на створенні безпечних та сприятливих умов для розвитку дітей у воєнних зонах, зокрема шляхом забезпечення доступу до освіти та психосоціальної підтримки. Іншим прикладом є програма "Підтримка молоді в умовах конфлікту" від Червоного Хреста. Ця програма спрямована на підтримку молоді, яка потерпіла від воєнного конфлікту, за допомогою надання психологічної допомоги, соціальної реабілітації та участі в різноманітних освітніх проектах [1].

Кожна з цих програм має свої унікальні особливості та стратегії, проте важливо врахувати, що їх ефективність може залежати від конкретних умов воєнного конфлікту та особливостей місцевого контексту. Отже, при розробці нової програми профілактики необхідно узяти до уваги накопичений досвід та врахувати найкращі практики існуючих ініціатив.

Концепція запропонованої програми профілактики девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану ґрунтується на комплексному та інтегрованому підході до психосоціальної підтримки молоді в складних умовах конфлікту. Основні принципи програми визначаються наступним чином. Основною метою програми є створення безпечного та сприятливого середовища

для розвитку підлітків. Це буде досягнуто через реалізацію освітніх проектів, які сприяють психологічному та інтелектуальному розвитку учасників.

Програма передбачає проведення групових та індивідуальних сесій психологічної підтримки, спрямованих на розвиток резилієнтності та копінг-механізмів у підлітків, що пережили воєнний конфлікт. Важливою складовою програми є впровадження системи менторства, де досвідчені особистості будуть надавати підтримку та поради підліткам, допомагаючи їм вирішувати проблеми та ставати активними учасниками суспільства.

Ми плануємо створити центр соціальної взаємодії, де підлітки матимуть можливість зустрічатися, обмінюватися досвідом та співпрацювати у різноманітних проектах. Загальний принцип програми базується на тому, що активна підтримка та психосоціальний розвиток є ключовими факторами в утвердженні позитивного життєвого шляху підлітків, які пережили воєнний конфлікт.

У розгляді впливу культурних та соціальних факторів на девіантну поведінку підлітків в умовах воєнного стану важливо врахувати комплексність цих взаємозв'язків. Культурний контекст та соціальні умови відіграють значущу роль у формуванні цінностей, норм, та очікувань, що може впливати на сприйняття та виявлення девіантної поведінки серед підлітків.

Культурні особливості можуть визначати прийнятні та неприйнятні форми поведінки в специфічних суспільних умовах. У воєнний період певні аспекти культури, такі як патріотизм, відданість своїй групі, традиції та цінності, можуть стати каталізаторами або, навпаки, стримувачами девіантної поведінки. Соціальні фактори, такі як економічна нестабільність, доступність освіти, рівень безробіття та інші аспекти соціальної структури, також впливають на поведінку підлітків. Середовище, в якому вони виростають, може визначати можливості

для самореалізації, або навпаки, створювати стресові умови, що сприяють виникненню девіантної поведінки [44].

У військовому контексті важливо враховувати, як культурні та соціальні впливи взаємодіють з екстремальними обставинами. Наприклад, воєнні події можуть впливати на формування нових соціальних норм та вимагати адаптації, що в свою чергу може впливати на девіантну поведінку підлітків. Отже, розуміння цих динамік допомагає створити більш ефективні стратегії попередження та управління девіантною поведінкою у військовому контексті [46].

Розробка програми профілактики проявів девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану вимагає уважного врахування кількох ключових аспектів. Важливо враховувати культурні особливості та традиції специфічного воєнного середовища. Програма повинна бути адаптована до цих умов, враховуючи вплив культурних факторів на сприйняття та виявлення девіантної поведінки.

Другий аспект полягає у врахуванні соціальних умов, зокрема економічної ситуації та рівня доступності освіти. Програма повинна спрямовуватися на покращення соціальних умов, що може вплинути на зменшення факторів, що сприяють девіантній поведінці серед підлітків. Третій аспект — врахування психологічних та емоційних аспектів. Програма повинна передбачати психологічну підтримку та можливості для виявлення та розвитку психологічних навичок у підлітків у воєнних умовах.

Крім того, важливо створити механізми взаємодії з родинами, щоб підтримувати їхню роль у формуванні позитивного середовища для дітей під час воєнного конфлікту. Програма також повинна бути гнучкою та адаптованою до змін у воєнному середовищі, щоб ефективно відповідати на нові виклики та потреби. Врахування цих аспектів сприятиме створенню цілісної та ефективної

програми, спрямованої на попередження девіантної поведінки серед підлітків у воєнних умовах [45].

Ефективна реалізація програми профілактики девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану вимагає тісної співпраці з різними експертами. Перш за все, ключовим етапом є залучення психологів та психотерапевтів, які мають досвід роботи з підлітками в умовах стресу та конфлікту. Крім того, соціологи та експерти з культурології можуть допомогти врахувати специфічні культурні аспекти воєнного середовища при розробці програми. Вони можуть допомогти зрозуміти вплив культурних факторів на девіантну поведінку та виявити підходи, які враховують особливості місцевого контексту.

Також важливо співпрацювати з експертами з освіти, які можуть внести свій вклад у розробку програми, спрямованої на підвищення освітнього рівня та розвиток навичок серед підлітків. Їхні знання допоможуть адаптувати програму до умов воєнного конфлікту, забезпечуючи доступність освіти та підтримки. Залучення широкого спектру експертів дозволить створити багатогранну та ефективну програму, яка враховує різні аспекти впливу воєнного конфлікту на підлітків. Така співпраця має на меті надати програмі глибокий інсайт і підтримку, необхідні для успішної реалізації та досягнення поставлених цілей.

Підготовка освітніх матеріалів для програми профілактики девіантної поведінки підлітків у воєнних умовах є важливим етапом, який вимагає уважної уваги та професійного підходу. Перш за все, матеріали повинні бути адаптовані до особливостей цільової аудиторії – підлітків, які переживають воєнний конфлікт. Матеріали повинні бути доступними та зрозумілими, враховуючи можливі емоційні та психологічні труднощі, які можуть виникнути у цій групі. Вони повинні включати інтерактивні елементи, які стимулюють участь та самопізнання, сприяючи позитивному взаємодії з матеріалом.

Крім того, матеріали повинні бути науково обґрунтованими та базуватися на сучасних дослідженнях у галузі психології підлітків та впливу воєнного конфлікту на їхню поведінку. Вони мають відповідати освітнім стандартам та сприяти розвитку ключових навичок, які допоможуть підліткам вирішувати конфліктні ситуації та зберігати психічне здоров'я. Необхідно також враховувати культурні аспекти та релевантність матеріалів для конкретного контексту воєнного конфлікту. Забезпечення відповідності освітніх матеріалів потребам та особливостям цільової аудиторії є ключовим аспектом підготовки успішної та ефективної програми [50].

Етап тестування та апробації розробленої програми є важливим етапом, спрямованим на перевірку її ефективності та придатності до використання в реальних умовах. Під час цього етапу важливо залучити цільову аудиторію – підлітків, які переживають воєнний конфлікт, для отримання об'єктивної та корисної зворотної інформації. Перше завдання на цьому етапі – визначення критеріїв успішності та механізмів вимірювання результатів. Це може включати оцінку змін у поведінці підлітків, покращення їхнього емоційного стану, збільшення рівня адаптації та покращення взаємодії з родиною та оточуючим оточенням.

Далі необхідно підготувати тестові групи, в які входять представники цільової аудиторії, і впровадити програму. Під час тестування слід активно взаємодіяти з учасниками, отримувати їхні враження, відгуки та пропозиції щодо вдосконалення програми. Зібрана інформація використовується для внесення коректив у програму перед її остаточним запуском. Важливо враховувати всі відгуки та адаптувати програму так, щоб вона відповідала реальним потребам та сприяла позитивним змінам у житті підлітків, які переживають воєнний конфлікт.

Після успішного тестування та апробації програми профілактики девіантної поведінки серед підлітків у воєнних умовах, наступним кроком є її впровадження в освітні установи. Цей процес вимагає взаємодії з відповідними органами, адміністрацією шкіл та коледжів, а також вчителями, які гратимуть ключову роль у реалізації програми. Спочатку слід провести зустрічі та презентації для освітніх керівників та педагогічного персоналу, де пояснити цілі, методи та очікувані результати програми. Забезпечення відповідної підтримки та навчання для педагогів щодо впровадження нового підходу також має велике значення.

Під час впровадження важливо стежити за реакцією учнів та здобувати їхні відгуки для подальших корекцій та удосконалення програми. Також важливо взаємодіяти з батьками та оточуючим оточенням, щоб створити сприятливий інтегрований підхід до розвитку молоді в умовах воєнного конфлікту. Впровадження в освітні установи має на меті створити сталу та ефективну систему підтримки для підлітків, сприяючи їхньому фізичному та психологічному благополуччю у важких умовах.

Моніторинг та оцінка результатів є ключовою частиною ефективного впровадження програми профілактики девіантної поведінки серед підлітків під час воєнного стану. Цей етап передбачає систематичний аналіз і визначення того, наскільки успішно програма досягає своїх поставлених цілей та об'єктивів. Спочатку важливо визначити конкретні показники успіху, які можуть включати зміни у рівні девіантної поведінки, покращення емоційного стану підлітків, підвищення рівня соціальної адаптації та інші фактори, що визначають успішність програми.

Методика збору даних для оцінки включає в себе опитування, спостереження, інтерв'ю та інші інструменти дослідження. Регулярність проведення оцінки дозволяє вчасно виявляти будь-які проблеми та вносити

корективи в програму. Залучення експертів та консультантів для об'єктивної оцінки результатів може стати корисною складовою. Також важливо здійснювати взаємодію з учасниками програми, зокрема підлітками, батьками та педагогічним персоналом, для збору їхнього внутрішнього досвіду та фідбеку. Усі отримані дані слід аналізувати та використовувати для постійного вдосконалення програми з метою максимізації її позитивного впливу на підлітків у воєнних умовах.

Таким чином, для розробки програми профілактики проявів девіантної поведінки підлітків у воєнних умовах необхідно враховувати унікальні виклики, які виникають в умовах воєнного конфлікту, і на цьому ґрунті виробляти спеціалізовані стратегії. Програма повинна базуватися на глибокому розумінні психосоціальних факторів, які впливають на підлітків у цих умовах, враховуючи вплив сім'ї, школи, оточуючого соціального середовища та самого воєнного конфлікту. Важливо враховувати різноманітні аспекти, такі як травматичні досвіди, рівень емоційного стресу, психологічні особливості підлітків тощо. Ефективність програми також залежить від партнерства з експертами, включаючи психологів, соціальних працівників та інших спеціалістів, які мають досвід роботи з аналогічними групами. Їхні знання та участь можуть допомогти налагодити індивідуальний та колективний підхід до підтримки підлітків. Ключовою частиною є інтеграція моніторингу та оцінки, яка дозволяє постійно адаптувати програму до змін у ситуації та вимогам групи. Тільки через систематичний аналіз результатів можна забезпечити ефективну реалізацію та постійне вдосконалення програми з метою підвищення її впливу на благополуччя та розвиток підлітків під час воєнного стану.

ВИСНОВКИ

Визначення, види та прояви девіантної поведінки підлітків в контексті вивчення психосоціальних аспектів воєнного конфлікту виявляються дуже важливими. Девіантна поведінка у цьому контексті може охоплювати широкий спектр атипових або неприйнятних дій, що відхиляються від соціокультурних та моральних норм. Визначено, що під впливом екстремальних умов військового конфлікту підлітки можуть проявляти різноманітні форми девіантної поведінки, включаючи агресію, відмову від соціальних норм та ризиковані дії. Розуміння цих аспектів є важливим для розроблення ефективних стратегій психологічної допомоги та профілактики серед підлітків у воєнних умовах, спрямованих на збереження їхнього психічного здоров'я та соціальної адаптації.

Аналіз впливу соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану свідчить про складність і багатогранність цього процесу. Соціальне середовище, зокрема родина, школа та загальна соціокультурна обстановка, взаємодіють з психологічним станом підлітків, формуючи їхню поведінку в умовах конфлікту. Стресові ситуації та втрата стабільності можуть викликати девіантні реакції, але одночасно наявність соціальної підтримки та психологічних ресурсів може слугувати захисним фактором. З розвитком стратегій психологічної допомоги та профілактичних заходів можна спрямовувати зусилля на підтримку психічного здоров'я підлітків та запобігання девіантної поведінки в умовах воєнного конфлікту.

Вибрані методи дослідження та організація процесу збору даних дозволили ефективно вирішити завдання дослідження. Застосування анкетної форми, зокрема через Google Forms, сприяло отриманню широкого та репрезентативного відгуку від респондентів. Використання різноманітних

статистичних методів аналізу наданої інформації сприяло отриманню об'єктивних та науково обґрунтованих результатів. Також, важливо відзначити, що враховуючи чутливість теми дослідження, були вжиті належні етичні заходи для забезпечення конфіденційності та благополуччя респондентів. У цілому, обрані підходи до організації та методики дослідження надали нам засоби для досягнення високої надійності та релевантності отриманих результатів.

Емпіричне дослідження надало важливі дані щодо психологічного стану та потреб підлітків у воєнний період. За результатами аналізу опитувань 43 учасників віком від 13 до 18 років, можна зазначити, що значна частина молоді в період воєнного конфлікту відчуває психологічний дискомфорт. Близько 65% респондентів визнали, що їхній емоційний стан в умовах конфлікту оцінюється як "погано" або "дуже погано". Значущим елементом виявилось і взаємодія з оточуючими. Понад 75% учасників відзначили негативне сприйняття оточуючих у контексті воєнного конфлікту. Однак, незважаючи на це, майже 60% виявили високий рівень підтримки від родини, друзів та однолітків. З врахуванням цих результатів можна припустити, що соціальна та психологічна підтримка грає важливу роль у формуванні стресостійкості підлітків під час воєнного стану. Необхідною вказівкою для подальших досліджень може бути розгляд адекватних програм та інтервенцій для поліпшення психічного благополуччя молоді в умовах військових конфліктів.

Для розробки програми профілактики проявів девіантної поведінки підлітків у воєнних умовах необхідно враховувати унікальні виклики, які виникають в умовах воєнного конфлікту, і на цьому ґрунті виробляти спеціалізовані стратегії. Програма повинна базуватися на глибокому розумінні психосоціальних факторів, які впливають на підлітків у цих умовах, враховуючи вплив сім'ї, школи, оточуючого соціального середовища та самого воєнного конфлікту. Важливо враховувати різноманітні аспекти, такі як

травматичні досвіди, рівень емоційного стресу, психологічні особливості підлітків тощо. Ефективність програми також залежить від партнерства з експертами, включаючи психологів, соціальних працівників та інших спеціалістів, які мають досвід роботи з аналогічними групами. Їхні знання та участь можуть допомогти налагодити індивідуальний та колективний підхід до підтримки підлітків. Ключовою частиною є інтеграція моніторингу та оцінки, яка дозволяє постійно адаптувати програму до змін у ситуації та вимогам групи. Тільки через систематичний аналіз результатів можна забезпечити ефективну реалізацію та постійне вдосконалення програми з метою підвищення її впливу на благополуччя та розвиток підлітків під час воєнного стану.

ПЕРЕЛІК ВИКОРАСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асєєва Ю.О., Кузнецова А.В., Грачковська В.В. Проблема девіантної поведінки серед молодого покоління українців. Габітус. 2022. Вип. 36. С. 110–114.
2. Барко В. І. Психологічно-правові засади розроблення Проекту Закону України «Про надання психологічної допомоги населенню». Вісник НАПН України. 2019. 1(1). С. 1-15.
3. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. Науково-теоретичний альманах Грані. 2022. Том 25. № 6. С. 143-156.
4. Блинова О.Є. Психологічні фактори девіантної поведінки у підлітковому віці. Зб. наук. праць. Київ, 2012. Ч. 1. С. 31–33.
5. Блінов О., Сластьоненко О. Нормативно-правове забезпечення та удосконалення фінансування психологічної реабілітації комбатантів. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2021. № 5. С. 39-43.
6. Бондзик Д. М. Девіантна поведінка підлітків в умовах воєнного стану. Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна). 2023. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2999b917-3636-49a1-a3fc-f3457bfb946e/content>.
7. Вестбрук Дж., Кеннерлі Г., Кірк Дж. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів : Свічадо, 2014. 420 с.

8. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис... канд . пед. наук : 13.00.07 / Оксана Василівна Волошина. Вінниця, 2017. 197 с.
9. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. II. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.
10. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль, 2019. 384 с.
11. Головська І.Г, Авадані В.А. Схильність до суїцидальної та девіантної поведінки підлітків під час воєнних дій. Габітус. Випуск 53. 2023. С. 110-114.
12. Горай А. Психосоціальна допомога дітям, які пережили насильство в сім'ї. URL: <http://www.annadomina.com/biblioteka/psixosocialnadopomoga/nasilstvo-v-sim%D1%97/>.
13. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби / за ред. В.Г. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с.
14. Зінченко С.М. Медична психологія: Навчальний посібник. К.: КІСКЗ, 2019. С. 341.
15. Зубрицька-Макота І.В., Христук О.Л. Суїцид як крайня форма психологічного неприйняття себе: допомога психологу діагностувати проблему. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна». 2014. Вип. 1. С. 13–21.

16. Ігумнова О.Б. Модель та програма психокорекції негативних психічних станів студентів ВНЗ. Вісник Національного університету оборони України. 2013. Вип. 5. С. 215–221.

17. Каневський В.І. Девіантна поведінка в соціальній роботі : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 348 с.

18. Каневський В.І., Васильєв Я.В. Проблема парасуїцидальної особистості в контексті суїцидальної ситуації. Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. академіка С.Д. Максименка. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. Вип. 17. Том. X. С. 201–211.

19. Кишенькове керівництво к МКХ-10. Класифікація психічних та поведінкових розладів з глосарієм та дослідницькими діагностичними критеріями. ФОП Назаренко Т. В.

20. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 року. Хаків : Одісей, 2011. 56 с.

21. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол ; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.

22. Консультування дітей – жертв насильства. URL: <http://ibib.ltd.ua/konsultirovanie-detey-jertv-30689.html>.

23. Корекційна робота з дітьми, що постраждали від насильства. Сайт методиста-психолога районного методичного кабінету при відділі освіти Богодухівської РДА. URL: <https://ruzhinska.wordpress.com/2016/01/18/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%D0%B6/>.

24. Корольчук М.С., Корольчук В.М., Ржевський Г.М. Практична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 728 с.
25. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: монографія / В.М. Крайнюк. К.: Ніка-Центр, 2017. 432 с.
26. Кризова психологія : навчальний посібник / за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Харків : НЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2014. 383 с.
27. Кришталь М. А., Пасинчук К. А. Деякі аспекти державного регулювання надання психологічної допомоги громадянам, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ проти України. Правовий дискурс 12.10.22. С.94-96
28. Лісницька В.В. Основні причини девіантної поведінки підлітків. Modern science: innovations and prospects : proceedings of V International Scientific and Practical Conference. Stockholm, Sweden : Diamond trading tour, 6–8 February 2022. P. 430–436.
29. Макаревич О.П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях: Навч.-метод. посіб. /О.П.Макаревич. К.: ВГІ НАОУ, 2020. 188 с.
30. Максимова Н. Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами: методичні рекомендації. Київ, 2017. 136 с.
31. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навчальний посібник. Київ: ВПУ «Київський унт», 2012. 308 с.
32. Максимова Н.Ю. Безпека життєдіяльності: Соціальнопсихологічні аспекти алкоголізму та наркоманії: Навчальний посібник /Н.Ю.Максимова. К.: Либідь, 2016. 328 с.
33. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2009. 464 с.

34. Неурова А.Б., Капінус О.С., Грицевич Т.Л. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей та якостей особистості. Навчально-методичний посібник / А.Б. Неурова, О.С.Капінус, Т.Л. Грицевич. Львів: НАСВ, 2016. 174 с.

35. Овсяннікова Я. О. Форми і методи роботи з дітьми і підлітками, які пережили насильство. Вісник Національного університету оборони України. 2014. № 4 (29). URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2169/1/Vnaou_2012_4_46.pdf.

36. Оніщенко Н. Визначення та обґрунтування функціональних обов'язків, що покладаються на фахівця-психолога, у межах організації та надання екстреної психологічної допомоги в осередку надзвичайної ситуації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. Вип. 2. С. 31-35.

37. Орбан - Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. Чернівці: Книги – XXI, 2014. 464 с.

38. Осьодло В. І. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід Підручник: у 2-х ч., Ч.1 / колектив авторів; за заг. ред. С.Д. Максименка. К. : 2014. 472 с.

39. Осьодло В.І. Психодіагностика: Курс лекцій / За заг. ред. М.С.Корольчука. К.: КиМУ, 2014. 325 с.

40. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. N 1338 «Порядок та умови надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України

"Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту". URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-bezoplatnoyipsihologichnoyi-dopomogi-osobam-s1338-291122>.

41. Про правові засади цивільного захисту : Закон України від 24 червня 2004 року №1859–IV III (зі змінами та доповненнями станом на 17.05.2012 р.) . Відом. Верховної Ради України. 2012. 25 с.

42. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків: Прапор, 2019. 782 с.

43. Психологія девіантної поведінки : посібник / Д.В. Лебедєв та ін. / за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Харків, 2017. 129 с.

44. Рудюк Н.Г., Полетаєва І.О. Сутність девіантної поведінки та аспекти її діагностики серед підлітків. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. URL: http://www.nauka.com/6_NiTSB_2009/Psihologia/41838.doc.htm

45. Сербіновська Н.В. Діагностика девіантних тенденцій підлітків / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/171/1.pdf>

46. Слюсаревський М.М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді Вісник НАПН України, 2022, 4(1) С.85-92.

47. Теорія та практика психологічної допомоги: навч. посіб. / В.І. Пасічник, І.І. Ліпатов, Л.Ф. Шестопалова, І.І. Приходько та ін. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2014. 354 с.

48. Тімченко О. В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: монографія / О.В. Тімченко. Х.: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2020. 268 с.

49. Ткачук І. І. Психолого-педагогічний супровід особистісного і професійного самовизначення старшокласників, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів / наук. ред. В. Г. Панок. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 78 с.
50. Хаустова О.О. Суїцид: сучасні підходи до профілактики. Ліки України. 2013. № 1(167). С. 89–94.
51. Ягупов В.В. Військова психологія / В.В. Ягупов. К.: Либідь, 2015. 654 с.
52. Allport G.W. Personality and Social encounter. Selected essays. Chic., L.:Univ. of Chic. Press. 2014. 388 p.
53. Eysenck H. J., Eysenck M. W. Personality and individual differences: A natural science approach. N. Y; L.: Plenum Press, 2015. 424 p.
54. Scheepers D., Ellemers N. Stress and the stability of social systems: A review of neurophysiological research. European Review of Social Psychology. 2018. № 29(1). P. 340-376. <https://doi.org/10.1080/10463283.2018.1543149>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник "Соціально-психологічного профілю підлітків в умовах
воєнного конфлікту"

Розділ 1: Особиста інформація

1.1. Стать:

- Чоловіча
- Жіноча

1.2. Вік:

1.3. Регіон проживання:

Розділ 2: Досвід воєнного конфлікту

2.1. Чи ви особисто пережили або маєте досвід воєнного конфлікту?

- Так
- Ні

Розділ 3: Емоційний стан та психологічний комфорт

3.1. Як ви оцінюєте свій емоційний стан в умовах воєнного конфлікту?

- Дуже погано
- Погано
- Середньо
- Добре
- Дуже добре

3.2. Як ви визначаєте свій психологічний комфорт у повсякденному житті?

- Низький

- Середній
- Високий

Розділ 4: Сприйняття та взаємодія з оточуючими

4.1. Як ви сприймаєте оточуючих в умовах воєнного конфлікту?

- Позитивно
- Нейтрально
- Негативно

4.2. Як ви оцінюєте взаємодію з родиною, друзями та однолітками в умовах воєнного конфлікту?

- Дуже погано
- Погано
- Середньо
- Добре
- Дуже добре

Розділ 5: Підтримка та допомога

5.1. Чи відчуваєте ви необхідність у психологічній чи соціальній підтримці?

- Так
- Ні

5.2. Якщо так, як ви оцінюєте рівень отриманої підтримки?

- Низький
- Середній
- Високий

Розділ 6: Перспективи та майбутнє

6.1. Як ви оцінюєте свої перспективи на майбутнє в умовах воєнного конфлікту?

- Песимістично

- Нейтрально
- Оптимістично

6.2. Які області життя вам найбільше цікаві для подальшого розвитку?

[Текстова відповідь]

Дякуємо за вашу участь у дослідженні! Ваші відповіді є важливим джерелом інформації для нашого дослідження.